

A dél-dunántúli német betelepülések néprajzi és nyelvi nyomai a földrajzi nevekben

3. rész

8. A vallásos jelképek a német telepesek körében régóta ismeretesek voltak, szerepük is mindig fontos volt, és szinte napjainkig megmaradtak. Ez azzal függhet össze, hogy a német nyelvtületről hazánkba került lakosság vallását, annak hagyományait és különféle jelképeit – évszázadokon keresztül – még eredeti tájnyelvénél is szívósabban őrizte meg (vö. Hutterer 1973: 106–7). Jellegüknél fogva ezek nagyrészt máig fennmaradtak, noha a hozzájuk fűződő egykori szokások, szertartások, ünnepi felvonulások már sokfelé visszaszorultak vagy meg is szűntek. Kontrollként – elvéve – egy-két nem német telepítésű község és város névanyagából is választottam példákat, főképpen olyan helységekből, ahová egykor német nyelvű lakosság is beköltözött, egy ideje azonban már elmagyarosodott.

A különböző vallási jelképek egy részének keletkezése, elterjedése nem a hivatalos egyház tevékenységével, liturgikus cselekményeivel hozható összefüggésbe, hanem leginkább a helyi közösségek, települések és azok tagjainak egyéni kezdeményezésével magyarázható. Az alábbiakban – a teljességre való törekvés igénye nélkül kiválasztott névadatok alapján – azokat a vallási jelképeket veszem sorra, amelyek a három megye földrajzi neveiben máig fennmaradtak.

a) Kegyeképekhez, kegyhelyekhez fűződő legendák

Az alábbiakban bemutatott adatok besorolásában a *Magyar néprajzi lexikon*ban lévő következő meghatározást vettem figyelembe: „**kegykép**: Krisztus, Mária és a szentek olyan ábrázolásai, melyeknek a hívők különleges természetfeletti erőt tulajdonítanak. A kegyképek csodásnak vélt megnyilvánulásai általában helyhez vagy adott helyzethez kapcsolódva érvényesek, mint pl. a »szentkutak«, források esetében. [...] Keletkezésükhöz rendkívüli, legendás mozzanatok fűződnek” (MNL. 3. 1980: 116–7). Ezekre természetesen a nem német telepítésű helységek bel- és külterületi nevei között is találunk néhány adatot. Ilyenek például a következők: – **Andocs**: 69/97. *Angyal-hégy* [C. K. ~ P. ~ mellett] Do, sz. A néphit szerint a Mária-szobrot Kalocsáról hozó angyalok első pihenőhelye volt (SMFN. 238). – **Pincehely**: 9/238. *Kápolna-hégy* Do, szó. A dombon egy kápolna áll, amelyet a Miskei család építtetett. Pünkösöd másnapján körmenet járt ide. A kápolna körül temető volt. A néphit szerint valamikor megjelent itt Szűz Mária, ivott a kútból, amely azóta sohasem apadt el. A Csicsóba menő búcsúsok nagyon megszomjaztak, itt kerestek vizet, és ekkor forrás fakadt (TMFN. 89). A német telepítésű helységekből a következő névadatok tartoznak ide:

Baranya megye

Barátúr: 51/71. *Imre-kápolna* : n. *Imrészkerih*. A. sz. itt régen kis kápolna állott. A legenda szerint Imre herceg (Szent István fia) erre vadászott, és itt valami szerencsétlenség érte. – **Hird**: 131/40. *Éggyes kápolna* : n. *Pildstok* 'Bildstock' Kápolna volt itt és egy fogadalomból állított oszlop Szent Antal, Szent Flórián, Szent József és Szent Vendel tiszteletére. Itt tartották régen a búzaszentelést. – **Hosszúhetény**: 116/7. *Templom* : n. *Kirih* 'Kirche' [...] Nh.: Egy alkalommal Szent László királyunk erre vadászott, és a vihar elől menekülve itt menedéket talált. Emléül kápolnát építtetett ide. – **Kaposszekcső**: 5/86. *Anna-kápolna* : n. *Anakerih* 'Anna-Kirche' [...] Nh.: Valamikor régen egy úr,

akinek a feleségét Annának hívták, ezen a helyen Szűz Máriához fohászzkodott. Az meghallgatta imáját, és megjelent a forrásnál a buzgó ember előtt. Az úr hálából ide kápolnát építtetett; a forrást kúttá alakította. Azóta minden évben (július 26-án) nagy búcsút tartanak itt Anna napján. A forrás vízének gyógyító erőt tulajdonítanak a helybeliek. – **Kiskassa:** 181/14. *Kápolna* : n. *Kapële* ‘Kapelle’ É. Kis kápolna. Korábban a katolikusok Anna-napkor virágot, koszorút hoztak ide, és gyertyákat gyújtottak. – **Moosgó:** 74/125. *Pringli-förás* : *Szent-kut* [...] A forrás fölé a múlt század közepén kisboltozatot emeltek, amelyben Mária-szobor állt. A turbéki búcsúra igyekvő német telepesek itt szoktak megpihenni. – **Pécs:** 134/783. *Havi-hëgy* : *Havi-högy* : n. *Maria Snë* ‘Maaria Schnee’ : szh. *Brđica* ‘Brđca’ [K16: *Maria Schnee*; H. MoFnT2: *Havihegy* P: *Haviboldogasszonyhegy*; szó Pt, Mt: *Havi-hegy*; H] H, Lh, szó, sz, k. – P. sz. „szöllővel beültetett, meredek, sziklás hegy. Nevét a dombon épített *Haviboldogasszony Kápolnától* nyerte.” 1692-ben épült. – **Szászvár:** 26/29. *Kápolna* : *Szent János-kápolna* É. Nepomuki Szent János tiszteletére építették 1932-ben (BMFN. I. 72, 162, 297, 408, 582, 679, 719, 1019). – **Bár:** 210/5. *Kápolna* : n. *Khapële* ‘Kapelle’ [*Sauska-kápolna, Mária-kápolna*]. É. Sauska Lajosné Hegedűs Anna földbirtokosnő építtette 1832-ben. Ide is temették. A kápolna tornya a múlt század derekán villámcsapástól leégett, 1866-ban építették újjá. – **Bóly:** 222/116. *Vendel-kápolna* : n. *Vendelin-khapël* ‘Wendelin-Kapelle’ [...] 1771-ben épült az állatok védőszentjének kápolnája. – **Kisnyárád:** 212/85. *Kápolna* : n. *Khapëll, Johani-Khapëll* ‘Johannes-Kapelle’ [...] É, kápolna, kb. 150 éves. Oltárképén Keresztelő Szt. János. – A. sz. korábban is állt itt egy kápolna. Régebben a búcsú napján, jún. 24-én zenés körmenettel zárandokoltak ide. – **Maráza:** 202/121. *Kápóna* : *Kápolna* : n. *Khapëll* : n. *Maria-Khapëll* ‘Maria-Kapelle’ : szh. *Kapëlica* [*Mária-kápolna*]. – A. sz. kb. 120 éves, más a. sz. 1700 körül épült. Búcsújáráhely volt régebben a „gyógyforrása” miatt. – **Máriakéménd:** 214/271. *Këgytemplom* : *Plëbánia-templom* : *Mária-templom* : *Külső-templom* : n. *Vallfatszkhierih* : n. *Vallfoatszkhiern* ‘Wallfartskirche’ : n. *Phoraikhierih* : n. *Pfoaraikhiern* ‘Pfarreikirche’ : n. *Mariënkhierih* : n. *Mariënkhiern* ‘Marienkirche’ [...] Nh.: 1740 tavaszán öt lány, közöttük Margaretha Rogner és Anna Weiß fűvet gyűjtött a templomrom körüli régi temetőben. Az egyik mélyedésből előbukkant Szűz Máriának fényességet árasztó képe, karján kisdédével. A kiáltásukra odasiető Elisabetha Blumenthaler fel akarta venni a képet, de az eltűnt. Néhány nappal később egy ifjú látta, amint Szűz Mária karján kisdédével, dicsfénytől övezve belépett a templomba. A történetkről a falu előljárósága, valamint az egyházi hatóságok több ízben kihallgatták a fiatalokat. – A jelentések hallatára megindult a búcsújárás, ezért Franz Blumenthaler bíró szalmával befedte a szentély tetejét, hogy misézésre alkalmas legyen. 1744–46-ig hercegprímási engedéllyel a régi szentélyt (ma is a templom szentélye) átalakították Mária-kápolnává (n. *Marienskapelle*). – **Palotabozsok:** 196/196. *Mária-kápolna* : *Szentkúti-kápolna* : n. *Mariakhapëll* ‘Marienskapelle’: c. *Ávri ë kapóna* ‘a kinti kápolna’ [*Sarlós Boldogasszony-kápolna*] É, évente júl. 2-án egyházi körmenet zárandokol ide. – Nh.: A török hódítás előtt itt állt a falu temploma. Lerombolása után a nép köszlopot állított Mária-képpel. Mivel az ide zárandoklók letaposták a fűvet, a rét gazdája hazaszállította a követ. Ezután minden évben elpusztult a jóságga, míg fakápolnát nem építtetett a régi templom helyére. 1892-ben ide kőépületet emeltek. A mellette fakadó forrás nagyban hozzájárult, hogy búcsújáráhellyé váljon. – Más változat: a gazda a forrást temette be, és a templom köveit szekerezte haza, mire elpusztultak az ökrei. A köveket ezért visszavitte, és kápolnát építtetett. – **Szebény:** 194/315. *Gócos-kápóna* : n. *Gócoskhpële* ‘Gócoskapelle’ É volt, fakápolna, a tulajdonos ragadványnevével. A század első negyedében lebontották, mivel faanyag elkorhadhat. – Nh.: Oltárán állott a *Mohácsi Mária*; vagyis az a fából faragott Boldogasszony-szobor, amelyet egy mohácsi templomból menekítettek ide az 1526. évi csata után. A geresdiek vissza akarták vinni, de a szebényiek mást adtak oda. – A mohácsi szájhagyomány is megőrizte a Belvárosi templom szobrának megmentését. Először Szebénybe vitték, majd Geresdre került (BMFN. II. 107, 130, 199–200, 282, 301, 332, 408).

Somogy megye német telepítésű községeinek földrajzi neveiben *kegyképekkel*, *kegyhelyekkel* kapcsolatos névadatot nem találtam.

Tolna megye

Bátaszék: 107/79. *Kápóna* : *Mária-kápóna* : n. *Kapële* 1762-ben épült korai barokk stílusban. Régen temetőkápóna. Ma a bátaszéki németek vasárnap délutánoként itt tartanak ájtatosságot. A segítő Szűzanya tiszteletére emelték. Szenteltvíztartója török kézmosó medence volt. 107/215. *Míli kápóna* : n. *Mílikapële* Kápolna. A Kövesdi út bejáratánál van. Az öregek még emlékeznek arra, hogy valamikor egy részeg mórágvi sváb megtáncoltatta a kápolnában levő Máriát. Ezért megbüntették, s az ítélet kihirdetésekor így fakadt ki: „Van ih hat gevuszt, dan ih an csárdás angetánc = Ha ezt tudtam volna, egy csárdást is táncoltam volna.” A kápolnában elhelyezett Mária-szobrokat a bátaszékiek nagyon szép csipkeruhába öltöztették. – **Harc:** 95/141. *Szent-kut* F. A hagyomány szerint régen Mária megjelent a forrásnál. – **Kakasd:** 72/54. *Anna-kápolna* : n. *Annakapële* Ép. 72/170. szék. *Mária-kápóna* : n. *Pilstëkël* [...] Kis kápolna egy kereszttel. – **Tolna:** 94/190. *Kis kápolna* : *Öltöztetős Madonna* : n. *Kapële* Kápolna. Rozmayer Ferenc és felesége építtette a 19. század közepén. Az év három legnagyobb egyházi ünnepén (karácsony, húsvét, pünkösd) új ruhába öltöztetik a Mária-szobrot. Az öltöztetés a Hótáp család nőtagjainak a tiszte (TMFN. 89, 328, 331, 439, 448, 508, 512–3). Több példa nincs.

A *kegyképekkel*, *kegyhelyekkel* kapcsolatos legendák Baranya megyében a leggyakoribbak, Somogyban egyetlen példa sincs, Tolnában is csupán négy névadat fordul elő. Ez főképpen az egyes megyékben lévő német telepítésű helységek számával függhet össze.

b) Képes-fák, Mária-képek, Mária-szobrok

Szűz Máriára a római katolikus és a görögkeleti vallású lakosság évszázadok óta különös tisztelettel tekint. A Mária-kultusz a magyar néphagyományban régi gyökerű, és mély nyomot hagyott a paraszti kultúrában is (vö. MNL. 3. 1980: 116–7, 518). Mindezt kisebb mértékben a különböző földrajzinév-kötetek anyaga is tükrözi. Ilyenek például a következő névadatok:

Baranya megye

Hosszúhetény: 116/119. *Mária-kép* : n. *Mariapild* 'Mariabild'. Kis köoszlopon álló kép, amely Máriát és Jézust ábrázolja. 116/142. *Mária-kép* Szo. – **Pécs:** 134/3328. *Mária-kép* [K8: ~] A Bánfay Simon turistaút elején régen Szűz Mária-kép volt. – **Somogyhárságy:** 68/122. *Mária-kép* [...] Egy nagy bükkfán függ. 68/123. *Mária-képi-legelő* [...] Terebélyes bükkfákkal. Ezen van a Mária-képet tartó bükkfa (BMFN. I: 374, 585, 797). – **Bár:** 210/8. *Képszobor* : n. *Pillstokk* 'Bildstock' [K6: *Statua B. M. Virginis* 'Mária-szonor'] Szo. Kép már nincs benne. – Nh.: Ebner Ignác bíró 1910 körül lebontatta. Majd megbetegedett, ezért két év múlva felállíttatta. – **Görcsönydoboka:** 207/138. n. *Maria Haimszuhun* 'Maria Heimsuchung' : n. *Pillstoukk* 'Bildstock'. Képoszlop, régente májusban zarándokoltak ide. – **Székelyszabar:** 213/135. n. *Pëlstoukk* 'Bildstock' : n. *Maria Haimszuhun* 'Maria Heimsuchung'. Képoszlop a Sarlós Boldogasszony képével. A templomnak is ő a védőszentje, de az elnevezést csak itt használták (BMFN. II. 283–4, 268, 310).

Somogy megye

Mike: 216/10. *Mária-szobor* : *Mariapild* : *Mária-kép* Szo (SMFN. 694). Több adat nincs.

Tolna megye

Bátaszék: 107/150. *Mária-szobor* : n. *Mariatënkmal* Szo. A Magyarok nagyasszonya tiszteletére a templomudvarban. – **Lengyel:** 66/31. *Mária-szobor* Szo – **Mőcsény:** 83/72. *Mária-szobor* Szo. 1946-ban helyezték el ide. – **Tolna:** 94/8. *Mária-szobor a laktanyánál* : n. *Marijakrãje* Szo 94/197. *Mária-szobor* : n. *Pëtek* Szo. A környékbeli öregasszonyok ide, erre a sarokra jártak imádkozni. 94/265. *Kis-képi-földek* [C. K. P. ~] [...] Az erdő szélén, a dülő elején álló, bádogra festett Mária-képről. 94/266. *Kis-kép* : n. *Pilstëkli* Az erdő szélén, a dülő elején egy bádogra festett Mária-kép áll (TMFN. 313, 382, 433, 439, 441, 510). Több példa nincs.

A *Képes-fa*, *Mária-kép*, *Mária-szobor* elnevezések mind a három megye német telepítésű községeiben, városaiban kis számban maradtak fenn.

c) Keresztek, fészületek

Ide olyan földrajzi nevek sorolhatók, amelyek vallási jelképként általában kisközösségek vagy pedig egyes családok kezdeményezésére keletkeztek. Egyik legnagyobb csoportjuk a *kereszt*, *keresztfa* földrajzi köznévvvel jött létre, és a magyar nyelvterületen – változó gyakorisággal – szinte mindenütt megtalálható. Közöttük kisebb számban *fogadalmi keresztek* is előfordulnak (l. részletesebben MNL. 5. 1982: 435–7). Az alábbiakban itt is elsősorban a német telepítésű helységekből mutatok be példákat.

Baranya megye

Almamellék: 70/372. *Köröszt* : n. *Vejnkártenkrajc* 'Weingartenkreuz' Ke. Orbán-napkor szokott idejönni a körmenet. – **Kaposszekcső:** 5/5. *Köröszt* Ke – **Kisvaszar:** 23/79. *Vörös-köröszt* Ke. Színéről. – **Mágocs:** 4/202. *Vörös-köröszt* : n. *Ródekrajc* 'Rotes Kreuz' Ke. Vörös kőből készült. – **Komló:** 48/458. *Köröszt* Ke – **Magyarszék:** 47/160. *Kardos-köröszt* Ke. A Kardos család állította. A búzaszentelést ennél a keresztnél szokták végezni. – **Palé:** 27/5. *Májér-köröszt* : n. *Májerkrajc* 'Maierkreuz' Ke. Meier nevű állította (BMFN I. 64, 69, 152, 172, 264, 280, 392). – **Erdősmárok:** 209/6. *Kérészt* : n. *Svoackhopis Kraic* 'Schwarzkopfesches Kreuz' : szh. *Krízsz Svarckopov* Ke. – A. sz. a Schwarzkopf család állította 1927-ben, amiért egyik tagjuk szerencsésen hazatért a háborúból. – **Erdősmecske:** 191/138. *Rác-köröszt* : *Szerb-kérészt* : n. *Rácsih Kraic* 'Raizisches Kreuz' : szh. *Szrpszki krszt* Ke, kétméteres fakereszt volt; a múlt században állították a pestisjárvány idején. 191/179. *Pélcék körösztjük* : n. *Paszkaishes Kraic* 'Bassgeiger-Kreuz' [*Pelz-kereszt*] Ke család, ill. háznévről. 1903-ban állították fogadalomból beteg gyermekük meggyógyulása után. Régebben ide vonultak búzaszentelésekor. – **Kislippó:** 303/8. *Kereszt* Ke. – **Lánycsók:** 216/79. *Kérészt* Ke. – **Lapáncsa:** 302/3. *Köröszt* Ke. – **Máriakéménd:** 214/412. *Kérészt* : n. *Szuergedine Kraic* 'Surgetiner Kreuz' : n. *Páslsz Kraic* 'Basler-Kreuz' Ke, a Szederkényre vezető út mentén. A 30-as években Kienle Antal tanító renováltatta, felesége Kerner (háznéven: *Pas*) lány volt. – **Mohács:** 223/7. *Némöt Lipót körösztje* : *A Némöt-köröszt* : *Csele-völgyi köröszt* : *Tábor-högy köröszt* : *A köröszt* : n. *Juhé-Kraic* 'Juchee-Kreuz' [...] Ke, állíttatójáról s a dülökről. [...] A. sz. Mohácsi Német Lipót valamelyik elődje állította fogadalomból szőlejükben, mert sok szerencsétlenség érte a családot. – **Szederkény:** 217/355. *Sváb-kereszt* : n. *Svópsz-Kraic* 'Schwab-Kreuz' Ke, a Schwab család állította 1900-ban fogadalomból. Kétéves kislányuk eltévedt a malom környéki kukoricaföldeken, és megkerült. – **Véménd:** 193/292. *Orbán-köröszt* : *Gaszbérgi Orbán-kérészt* : n. *Uerváni-Kraic* 'Orbani-Kreuz' : n. *Andréze Hóufs-Kraic* 'Andresen Hofs-Kreuz' : szh. *Orbanija* 'Orbanov krst' : rc. *Trúsu lu Orbány* 'Orbán keresztje' Ke, talapatán Orbán-szoborral. – Nh.: A szőlő ortalmozója tisztelgetésre, jégverés, fagykár ellen állította Wilhelm György és neje 1851-ben. Újabbán a Hof család gondozza. A határban három Orbán-kereszt volt. Orbán-napkor évente más-más kereszthez processzió vonult. Ha a gabonát abba a dülőrészbe vetették, búzaszentelésre is. 193/298. *Jasék-köröszt* : *Jasék-kérészt* : n., j. *Jaséksz-Kraic* 'Jascheksz-Kraic' : szh. *Kod Jasékovog krszta* 'Kod Jašekovog krsta' : szh. *Jasékov krszt* 'Jašekov krst' : rc. *Krúsz lu Tréfört kötré podüré* 'Trefort keresztje az erdő felé' Ke. – Nh.: A Trefort-pusztai 800 holdas uradalmi birtok nagy része a múlt században erdő, legelő, pusztaság volt. A környező fálvak szegényei bérelték, és tették termővé, ennek fejében övék volt az első évek termése. 1878-ban Jaschek Alajos bérelte ki az egész pusztát, majd a harmadik évi kiváló termés öröme 1881. máj. 31-én nagy mulatságot rendezett a környékbeli uraságok, papok, tisztviselők részvételével. Dél tájban vándorlegény toppant be egy csupor tejet kérve, a házigazda azonban elzavarta. A legény távozás közben megjósolta, hogy a mai mulatság rosszul fog végződni. Mikor a gazda közölte ezt a vendégekkel, a vémei lelkész megjegyezte, hogy éhezöt az ajtó előtt nem illik elkergetni. A délutánra tervezett erdei kirándulás meghiúsult, mert olyan ítéletidő keletkezett, hogy betört a ház ablakait, feltépte tetejét, felborította az udvaron álló hintókat. Véménd, Feked, Szebénynek ezt a határrészét teljesen elverte a jég, úgyhogy sokan kényszerültek messze fálvakban részesaratóként évi kenyérüket megkeresni. A bérlő egy évre rá állította fel a keresztet engesztelésként a három falu népének jelenlétében. – Nh.: Akkor vitte el a szélvihar a Hegy utca, a Szerb utca, a Szerb-templom szalma- vagy zsindeletetőit; ettől kezdve került cserép a háztetőkre. A vihar utáni árvíz a patakalmokban is óriási kárt okozott. – **Villány:** 269/139. *Köröszt* Ke. Itt végezték a búzaszentelést (BMFN. II. 35, 36, 76, 277, 341, 354, 370, 416–7, 727, 866, 868).

Somogy megye

Bószénfa: 185/7. *Templomkereszt* : *Kirchenkrájc* Ke. A templom mellett. – **Miklósi:** 70/28. *Öreg-hégyi-körösz* Ke 70/31. *Cink-körösz* : *Cinkizekrájc* Ke 70/48. *Uj-hégyi-körösz* Ke – **Zics:** 65/13. *Fehér-körösz* : *Nágoctsi-körösz* Ke 65/16. *Falusi-körösz* : *Bóti-körösz* : *Kocsmat-körösz* Ke. A közelében van a bolt és a kocma is. 65/23. *Vas-körösz* : *Templom-körösz* Ke 65/106. *Szöllőhgyi-körösz* Ke (SMFN. 226, 228, 240, 572). Több példa nincs.

Tolna megye

Aparhant: 73/8. *Kreccer-féle-kérészt* : *Templom-előtti-kérészt* Ke 73/17. *Vágér-féle-kérészt* Ke – **Bátaszék:** 107/3. *Fogadalmi-kérészt* : *Fogadalmi-körösz* : *Lajvér-kérészt* : *Lajvér-körösz* Ke. Az 1920-as években állították Lajvér lakói egy igen súlyos jégverés után abba reményben, hogy a kereszt oltalmat ad az újabb jégverések ellen. – **Diósberény:** 25/1. *Hesz-körösz* : n. *Heszkrájc* Ke. Hesz András állította. 25/7. *Fric-körösz* : n. *Frickrájc* Ke. Fritz nevű lakott a közelében. 25/76. *Brájdienstájn-körösz* : n. *Brajtenstajnkrajc* Ke. Breitenstein nevű állította. – **Dúzs:** 51/39. *Vörös-körösz* : n. *Vörös-kérészt* : n. *Hólkrájc* Ke. Vörös színű, az út mellett áll. – **Högyész:** 58/105. n. *Drajkrájc* Ke. Ma már csak egy kereszt áll a háromból. Régen búcsújáró hely volt. 58/107. *Vörös-kérészt* : n. *Rótkrejc* Ke. Piros színű. – **Kakasd:** 72/92. *Urasági-kérészt* : n. *Svábkrajc* : n. *Hersafmilkrejc* Ke. Sváb János állította. 72/166. *Paprikalom-kérészt* : n. *Paprikamilkrejc* Ke – **Kisdorog:** 65/104. *Vörös-kérészt* : *Vejskei-kérészt* : n. *Rotkrájc* Ke. A vörhenyjárvány idején állították. – **Kisvejske:** 67/18. *Mihál-körösz* [...] P.: „...itt a megálló magyarok egy fára SztMihály arkangyal képit szegezvén. Ezt a dülöt Mihály körösztnek nevezték el”. 67/19. *Vörös-körösz* : *Mihál-körösz* Ke. Régen a kereszt vörösré volt festve. – **Kurd:** 53/35. *Templomkörösz* : n. *Kherihkrájc* Ke. A templom mellett áll. 53/95. *Csibráki-körösz* : n. *Csibrákérkrájc* Ke. Csibrák felé van. – **Lengyel:** 66/9. *Kérészt* : *Hálakérészt* : *Emlékkérészt* : *Jóbori-kérészt* : n. *Krajc* Ke. A hadifogságból való hazatérés emlékére állították az első világháború után. – **Mucsi:** 55/147. *Závodai-körösz* : n. *Szövédérkrejc* Ke – **Mözs:** 96/82. *Vörös-kérészt* : n. *Rótkrájc* Ke 96/96. *Régi-kérészt* : n. *Aldeszkrájc* Ke – **Tabód:** 69/31. *Bányai-kérészt* : n. *Baumanszkrájc* Ke. Állíttatója családnevéről. 69/44. *Fekete-kérészt* : n. *Svarckrejc* Ke – **Tolna:** 94/11. *Kaszárnyai-kérészt* : *Sarki-kérészt* : *Sebestyén-kérészt* : n. *Kaszérkrájc* Ke. A laktanyával szemben levő sarkon, a Szent Sebestyén-szobor mellett. 94/105. *Müller-kérészt* : n. *Mülerkrájc* Ke. Müller nevű cements állította. – **Závod:** 64/1. *Vörös-kérészt* : n. *Rótkrejc* Ke. Színéről. 64/18. *Teveli-uti-kérészt* Ke. Ettől mintegy 500 m-re több száz 16–17. századi ezüstpénzt találtak, és a szekszárdi múzeumba vitték (TMFN. 139, 140, 141, 259, 265, 267, 276, 290, 307, 312, 313, 316, 320, 329, 331, 334, 433, 436, 451, 452, 504).

A vallási jelképek közül a kereszt utótagú helynevek előfordulásában viszonylag jól megragadható különbség van. A kereszt köznével keletkezett elnevezések száma ugyanis a következő megoszlást mutatja: Baranya 124 német telepítésű helysége közül 42-ben 52 ilyen földrajzi név fordul elő, Somogyban 8 német gyökerű községéből 3 faluban 8 kereszt utótagú névadatot találtam, Tolna megye 55 német telepítésű helysége közül 22-ben pedig 61 kereszt utótagú elnevezés található. Itt jegyzem meg, hogy az ugyanazon objektum megnevezésére párhuzamosan használt neveket nem számítottam külön-külön adatnak, hanem egy egységnek tekintettem. Ilyenek például a fentebb már bemutatott példák közül a következők: **Zics:** 65/13. *Fehér-körösz* : *Nágoctsi-körösz* Ke (SMFN. 226). – **Diósberény:** 25/1. *Hesz-körösz* : n. *Heszkrájc* Ke. – **Mözs:** 96/82. *Vörös-kérészt* : n. *Rótkrájc* Ke (TMFN. 139, 451).

A kereszt utótagú elnevezések mindegyik megye német telepítésű helységében viszonylag csekély számban fordulnak elő. Feltűnően kevés ilyen névadat van – főképpen a más vallásos jelképekkel való összehasonlításban – Baranyában. Somogy és Tolna megye magyarlakta településein viszont általában jóval gyakoribb a kereszt köznével keletkezett földrajzi nevek előfordulása, néhány községben feltűnően sok adatot találunk rá. Így például a Somogy megyei Andocs és Kéthely bel- és külterületén 7–7 körösz ’kereszt’ utótagú helynév van, Karádon pedig nyolc ilyen név fordul elő (vö. SMFN. 222–6, 236–9, 263–7). Egyedülálló példa, hogy Dunaföldvár névanyagában 21 kereszt köznével alkotott földrajzi nevet találunk. Ezek közül néhányat megemlítek: 29/125. *Krisztus-körösz* Ke 29/179. *Vörös-körösz* Ke. P.: „...az alsó Bölcse utcza vége felé egy vörös kökereszt áll az út közepén”. 29/326. *Tamankó-körösz* Ke. Szt. Domokos tiszteletére állított kereszt. 29/347. *Kéri-körösz* Ke. A Kéri út mellett egy Horváth nevű gazda állított keresztet, később

az ő neve feledésbe merült. 29/499. *Rác-körösz* Ke. Egy görögkeleti emlékkép kettős vaskereszt-tel. Egy ortodox rác ember állította. A katolikusok ledöntötték, majd amikor a rác újra felállította, agyonverték érte (TMFN. 125, 179, 162, 165). A dunaföldvári példák száma – tekintve, hogy csak egy településről van szó – arányaiban igen nagy mértékben meghaladja például a Mohácsi és a Siklósi járás együttes adatait, ahol összesen 12 ilyen névadat van.

A névtan szakemberek figyelmét nem kerülte el a *kereszt* köznévvvel keletkezett földrajzi nevek vizsgálata sem. Rónai Béla hét megye helynévgyűjteményéből kiválasztott példaanyag alapján elemezte a *kereszt* lexemával alakult bel- és külterületi elnevezések különböző típusait (Rónai 1989). A felhasznált kötetek szövegeiben forgó adatairól azt állapította meg, hogy azok a hozzájuk fűzött magyarázatokat tekintve nagyon egyenletlenek. Úgy gondolom, hogy hasznos lett volna, ha az egyes nevekhez kapcsolódó néprajzi értékű közlések is bekerülhettek volna az egyes kiadványokba. Ezért nagyon egyetérték Rónai Béla következő észrevételével: „Az adattárba a név után bekerült hagyomány (monda, legenda, igaz történet) olvastán őszintén sajnálhatjuk a veszteséget, amelyet az adatközlők által elmondott, de a kötetekben közzé nem tett anyag kimaradása jelent” (Rónai 1989: 165).

d) Védőszentek szobrai

A földműveléssel, állattartással foglalkozó falusi lakosok jövedelmét, életfeltételeit nemcsak a tudás, szorgalom határozta meg, hanem a fölük független körülmények (így pl. az időjárás, az állatállományt ért betegségek) is. A kisközösségek nemzedékről nemzedékre keresték tehát a védelmet a különféle természeti csapások, betegségek ellen, és ezt hitük szerint a *védőszentek* oltalmazó szerepében bízva találhatták meg. Ezért igyekeztek szobrokat állítani a különböző patrónusoknak, mégpedig általában a település bel- vagy külterületének az ismertebb részein (pl. faluvégeken, legelők, szőlők közelében). A három megye helynévanyagában a következő névadatokat találtam:

Baranya megye

Aranyosgadány: 152/54. *Nepomuki Szent János-szobor* Korábban a *Síd* hidján állt. Ma romos. – **Bakonya:** 128/248. *Szent Antó kápolna* : *Kápolna* É, kápolna. 1807-ben épült. Az akkor dúló dögvész idején állította a falu fogadalomból. [...] Antal napján minden évben hálaadó körmenet és istentisztelet van itt. – **Bár:** 210/18. *Nepomuki Szent János-szobor* : *János-szobor* : n. *Johannes* 'Johannes' [...] Szó – **Királyegyháza:** 149/196. *Szentvendel* : *Kápolna* : *Szent Vendel* [K8: *Kápolna*; É K12 (1865): *St. Vendel*; É K12 (1883): *Szt. Vendel*] É. Szent Vendelnek, a pásztorok védőszentjének tiszteletére 1854 előtt, marhavész idején épített kápolna Szentiván és Szentgál egykori határán. Színes, mázas népi Vendel-szoborral. – A. sz. akkor még nem tudták, mi az oka az állatok elhullásának, ezért fogadalomból építették. – **Mágocs:** 4/79. *Szent János-szobor* : n. *Johannes* 'Johannes' : n. *Johannes* 'Nepomuki' 'Johannes' Szó. A szoborral kapcsolatos gyermekmondóka: „Trajmal muzmán trum / rum ké un fráge: / Johanész, váz máhszt? / Naht szágt Er: niks”. – **Nagypall:** 121/18. *Szent Vendel szobor* : n. *Vëndélini* 'Wendelin' Szó – **Ófalu:** 112/9. n. *Vendelini* 'Vendelin' Szó. Az állatok védőszentjének ma is álló szobra. – **Somogyhárságy:** 68/2. *Szemvendel* : n. *Vëndélini* 'Wendelin' Szó. A falu É-i végében, a faluból kivezető út elején. 68/23. *Szent János* : n. *Johanész* 'Johannes' Szó. Nepomuki Szent János tiszteletére. 68/31. *Templom* : n. *Khérihe* 'Kirche' A katolikus felekezetiüké. Szent Vendel a védőszentje. Búcsúja Vendel napkor van. – **Szászvár:** 26/28. *Szent János-szobor* Szó. Nepomuki Szent János tiszteletére építették. – **Szentlászló:** 69/1. *Szentvendel* : n. *Vëndélini* A legelőre vezető út elején áll a háziállatok oltalmazójának, Szent Vendelnek a szobra. 69/20. *Szent János* : n. *Johanész* 'Johannes' Szó. Nepomuki Szent János tiszteletére (BMFN. I. 60, 162, 284, 371, 377, 378, 564, 609, 653, 875, 893). – **Babarc:** 198/39. *Flórián* : n. *Fluerjáni* 'Flórián' Szó, még a múlt században állították. – **Bóly:** 222/15. *Szent János szobor* : n. *Johanész-ténkmal* 'Johannes-Denkmal' Szó. 1829-ben állították föl a Nepomuki Szt. Jánost ábrázoló szobrot. 222/116. *Vendel-kápolna* : n. *Vendelin-khapél* 'Wendelin-Kapelle' 1771-ben épült az állatok védőszentjének kápolnája. – **Dunaszekcső:** 204/302. *Vendel* : n. *Vëndélini* 'Wendelin' : szh. *Vëndél* [*Szent Vendel-szobor*] Szó, fontos tájékozási pont. – A. sz. a földesúr állította dögvész idején. – **Fazekashoda:** 195/34. *Vendel-kérszt* : n. *Vëntlíni-Kraic* 'Wendelin-Kreuz' Ke, talapzatán Vendel-szoborral. – Nh.: Vendel-napkor körmenet vonult ide. – **Feked:** 192/200. *Vendel* : n. *Vëndélini*

'Wendelin' Képoszlop. Az állatok védőszentjeként tisztelték. Régebben körmenet vonult ide Vendel-napkor. – **Geresdlak:** 197/86. *Vendel* : n. *Vëntlíni* 'Wendelin' [...] Szo. Stefan János állíttatta 1888-ban. – Nh.: Szent Vendel az állattartók és pásztorok védőszentje. Vendel-napkor október 20-án idehajtották a juhnyáját, a kondát, a csordát (vagy a gazdák egy-két tehenüket). A pap itt megáldotta az állatokat. A falu népe körmenetben vonult ide. 197/94. *Flórián* : n. *Fluerjáni* 'Flórián' [Hiv. *Szent Flórián szobor*] Szo, a tűz patrónusának tiszteletére. – **Görcsönydoboka:** 207/4. *Vendel* : n. *Vëndlíni* 'Wendelin' [*Vendel-szobor*] Szo, a Fölger család állíttatta 1909-ben. Régen úrnapiján zarándokoltak ide; az állatok patrónusaként tisztelték. – **Himesháza:** 203/30. n. *Vëndelíni* 'Wendelin' [...] Szo. Krémer Miklós állíttatta 1902-ben, amiért kilábalta a szegénységből. 203/175. n. *Vendlíni-Péllstoukk* 'Wendelin-Bildstock' .Képoszlop a Kálvária tövében. – **Máriakéménd:** 214/44. *Flórián* : n. *Te Fluerjáni* 'Der Florian' [...] Szo. Felirata: „Zum höchsten Ehre Gottes gewidmet durch Josef Petz und dessen Gattin Katharina Petz, geb. Putz 1903” – A. sz. azért állíttatták, mert Petzné megmenekült a tűzhaláltól. – Nh.: Május 4-én körmenet vonult ide. – Nh. (tréfás): Hogyan fohászkodik a német paraszt a tűz patrónusához? „Heiligen Flórián, lösch unser Haus, und zünd' des Nachbars an!” 'Szent Flórián, oldsd el a házunkat, s gyűjtsd meg a szomszédét!' – **Mohács:** 223/327. *Nepomuki Szent János* : *Szent János-szobor* : *Szent János* : n. *Johani* 'Johanni' : szh. *Kíp Szvëtoga Ivana* 'Kip Svetoga Ivana' : szh. *Szvëti Ivan Nöpomuk* 'Sveti Ivan Nepomuk' Szo – **Palotabozsok:** 196/28. n. *Fluerjáni Krajc* 'Florian-Kreuz' : c. *Florian trusu* 'Flórián-kereszt' Ke, Vendel- és Flórián-szoborokkal. A Haág és a Krepsz család állíttatta 1860-ban. 196/54. n. *Vëntlíni Kraic* 'Wendelin-Kreuz' : c. *Vëndlíni trusu* 'Vendel-kereszt' Ke. 196/131. *Rókus-kápolna* : *Kápolna* : n. *Roheszkhapell* 'Rochuskapelle' : c. *E. Rókus kápolna* 'a Rókusi kápolna' [K 8: *Kapelle* K 18: *Szt. Rókus kápolna*] É, 1738-ban építették azok, akik életben maradtak a pestisjárvány után. – Nh.: Az építőanyagot a dombig (129. sz. név) kocsival hordták, onnan – fogadalomból – fejükön vitték a a dombtetőre. Más változat szerint a járvány idején hordták fel az anyagot – fogadalomból –, és mikorra a minden együtt volt, az építkezéshez, a járvány „örökre” megszűnt. – **Somberek:** 201/31. *Szent János-szobor* : n. *Johanesz* 'Johannes' Szo 201/39. n. *Flarian* : n. *Fluerjáni* 'Florian' [*Szent Flórián-szobor*] Szo, tűzvész elleni oltalom reményében állíttatták kb. 200 éve. – **Szajk:** 220/13. *Képoszlop* : n. *Pildstok* 'Bildstock' Faragott úgynevezett képoszlop és környéke. Régen itt „áldotta meg” a pap a határt Szent György és Szent Márk napján. – **Szebény:** 194/119. *Rókus* : n. *Rohesz* 'Rochus' [...] Hiv.: *Szent Rókus-szobor*] Szo. – A. sz. Michael Noll állíttatta 1856-ban fogadalomból. – Nh.: 1945-ig Rókus-napkor körmenet vonult ide. A járványos betegségek patrónusaként tisztelték. 194/255. *Vendel* : n. *Vëndlínesz* 'Wendelinus'. Szo. – A. sz. 1901-ben közadakozásból állíttatta a község. – N.: Az állatok patrónusaként tisztelték. Október 20-án az összes pásztor, sőt a parasztok is idehajtották az állatokat, és a pap megszentelte őket. Később már csak körmenet vonult ide. – **Szederkény:** 217/139. *Szent János-szobor* : n. *Te Johanesz* 'Der Johannes' [*Nepomuki Szent János-szobor*] Szo. – **Szúr:** 200/28. n. *Tr Hailih Antóuni* 'Der Heilige Anton' : n. *Antóuni* 'Anton'. Képoszlop a múlt századból Szent Antal tiszteletére. A kép már hiányzik. Felhőszakadás, árvíz elleni oltalom reményében vonult ide körmenet a múltban úrnapiján. 200/34. *János-szobor* : n. *Johanesz* 'Johannes'. Képoszlop a múlt századból. A kép eltűnt belőle. Régebben körmenet vonult ide. – **Véménd:** 193/83. *Szentháromság-szobor* : n. *Traifaldíkhait* 'Dreifaltigkeit' : szh. *Trojsztvo* 'Trojstvo' : rc. *Szobor* 'szobor' [...] – A. sz. talapatán kis méretű *Flórián-szobor* : n. *Fluerjáni* 'Florian'. A falu legmódosabb gazdája állíttatta. 193/336. *Vendel-szobor* : *Vëndél* : n. *Vëndelíni* : 'Wendelin' : szh. *Vëndélín* 'n. Wendelin; Vendel' : rc. *Vëndél-szobor* [Hiv.: *Szent Vendel-szobor*] Szo a Vásártéren. Az állatok patrónusaként tisztelték; napján processió vonult ide. A Dreszner család állíttatta, ezért gyakran n. *Trëznes Kraic*-nak 'Dreßner-Kreuz'-nek mondják (BMFN/II. 52, 63, 79, 98, 104, 113, 122, 124, 127, 139, 171, 173, 181, 203, 210, 228, 262, 319, 362, 374, 388, 404–5, 408, 447).

Somogy megye

Mike: 216/11. *Vendel-szobor* : *Szent Vendel-szobor* : *Vëndélíni* Szo. Egy nagy állatpusztulás után állíttatta a község. 216/13. *János-szobor* : *Szent János-szobor* Szo (SMFN. 694). Több példa nincs.

Tolna megye

Bátaszék: 107/265. *Vendel-pihenő-kérszt* : *Vendel-pihenő-körösz* : n. *Vendelíni* Ke, Szo az Előhegyi úton. 1867-ben emelt mészkökereszt Mária helyett Szent Vendel szobrával. L. G. és I. G. monogram

van rajta. Az öregek szerint a szőlőből hazatérőben itt pihentek meg, itt tették le a kosarat. Szent Márk napján itt volt a búzaszentelés. 107/278. *Orbán-kápóna* : n. *Arvónikapöle* Kápolna. A szőlő-hegyek patrónusa tiszteletére emelték a bátaszéki szőlősgazdák. – **Diósberény**: 25/20. *János-szobor* : n. *Hajlígerjohann* Szo. Nepomuki Szent János kőszobra. – **Dunaföldvár**: 29/44. *József képe* Szo. Képszobor a védőszent tiszteletére. 29/55. *Flórián utca* [P. Hiv. ~ P. *Rapcsák köz*] U. P. „mert ott egy ház homlok falán egy kis képen Szt. Flórián ábrázoltatik”. 1858-ban nagy tűzvész volt a városban, erre utal a károsultak kolduló rigmusa: „Leégett 200 ház, 400 prészház, öregtemplom, sóház.” 29/343. *Nepomuki Szent János-szobor* Szo. A vízimolnárok védőszentje tiszteletére állították. – **Kakasd**: 72/8. *Vendél-szobor* : szék. *Szent Vendel keresztje* : n. *Vendelini* Szo. Körmeneti hely volt, különösen jószágjárvány idején. – **Kisdorog**: 65/119. *Segítőszent-kápolna* : n. *Faderkaszkapeli* Ép. 14 segítő szent képe van benne, És ezeket a hagyomány szerint még az első telepesek hozták magukkal. – **Kurd**: 53/20. *Szent Vendel* : n. *Hájlihe Vëndélin* : n. *Vëndélin* Szo – **Lengyel**: 66/30. *Vendél-szobor* : n. *Ventelin* Szo. Minden év október 20-án ide tartottak körmenetet. – **Mucsi**: 55/22. *Flórián-szobor* : n. *Florianusz* Szo – **Nagymanyok**: 79/8. *Rókus-kápóna* : *Flórián-kápóna* : n. *Rókuskapél* : n. *Flóriankapél* Ép. A pestis után építették a kápolnát, majd egy tűzvész után Szent Flórián is kapott benne egy oltárt. 79/10. *Szent Vendel* Szo. Régen ide hajtották Vendel napján az állatokat megszentelésre. – **Nagyvejke**: 68/5. *Szent Flórián* : n. *Hajligé-Flórijan* Szo. Az 1846-os tűzvész emlékére állították. – **Szakadát**: 26/24. *Flórián-szobor* : n. *Flórian* Szo. A tűz védőszentjének a tiszteletére állították. – **Szálka**: 101/29. *Vendel* : n. *Vendelini* Szo. Szent Vendel tiszteletére. – **Tolna**: 94/16. *Szent Vendel* : n. *Vendelínesz* : n. *Fípatron* Szo. Az előtte vezető úton hajtották ki az állatokat a legelőre. Valamikor itt áldotta meg a pap az állatokat. – **Várdomb**: 104/19. *Vendel* : *Vendel szobra* : n. *Vëndélini* Szo. A falu lakói jószágártással is foglalkoztak. Ezért állította a szobrot az állatok patrónusa tiszteletére 1891-ben, egy nagy állatjárvány elmúltával a Deutsch család. – **Závod**: 64/10. *Szent Flórián Szo*. A hagyomány szerint még az első telepesek hozták magukkal Németországból. 64/24. *Nepomuki Szent János* Szo. Műemlék. 64/55. *Valéntin-oszlopok* Négy akácoszlop, amelyet a múlt században állítottak az állatvész megszűnésének emlékére (TMFN. 140, 144, 156, 162, 264, 273, 307, 308, 312, 313, 318, 327, 367, 433, 478, 492, 514, 515).

A fenti névadatok száma azt mutatja, hogy a Dél-Dunántúl német telepítésű (katolikus vallású) helységeiben a különböző védőszentek nagy tiszteletnek örvendtek (a *védőszentek* szerepéről, a hozzájuk kapcsolódó hagyományokról l. részletesebben MNL. 5. 1982: 514–6). A *védőszentek* tiszteletére állított szobrok, kápolnák legnagyobb számban Baranya megyében fordulnak elő, Tolnában valamelyest ritkábban, Somogyban pedig – nyilvánvalóan a német gyökerű helységek csekély száma miatt – ezekre alig találunk névadatot. Az összegyűjtött példanyag alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a *Schwäbische Türkei* területén leggyakrabban *Szent Vendel*, *Nepomuki Szent János* és *Szent Flórián* tiszteletére állított szobrok (ritkábban kápolnák) fordulnak elő. Az alábbiakban röviden ezeknek elterjedését, sajátosságát foglalom össze.

Bálint Sándor a Flórián-kultusz elterjedéséről a következőket írta: „A XVII. századtól kezdve az osztrák barokk, később a katolikus német bevándorlások együttes hatásaként alig van templomunk, falunk, amelyben ne lelhetnénk föl Szent Flórián képét vagy szobrát. Ennek vészelhárító hivatást tulajdonítanak. [...] tűzvész után, illetőleg tűzvész ellen hazánkban számos helység tett a barokk időkben Flórián tiszteletére fogadalmat (a kiemelés tölem Sz. J.)” (1998: 372). Írásában *Flórián* védőszentről kevés névadatot találunk, ezek az ország legkülönbözőbb vidékeiről származnak (l. részletesebben Bálint 1998: 375–7). Hogy a Flórián-kultusz német hatásra Magyarországon is elterjedhetett, azt valamelyest jelzi a Závodról idézett, következő belterületi név: 64/10. *Szent Flórián* Szo. A hagyomány szerint még az első telepesek hozták magukkal Németországból (TMFN. 307).

Baranya megyében a Flóriánhoz fűződő névadatok a német gyökerű községek és városok földrajzi neveiben gyakrabban fordulnak elő, mint a többi településen. Somogyban viszont a kis számú német gyökerű (nemegyszer szekunder telepítésű) faluban erre egyetlen adat sincs, és Flóriánhoz kapcsolódóan csak **Hetes** (138/15), **Kutas** (208/11), **Órtilos** (138/15) és **Toponár** (146/21) helyneveiben akad példa (SMFN. 428, 451, 611, 657). Tolna megye magyarlakta települései közül **Dombóvár** (56/117), **Döbrököz** (54/21) és **Szakály** (27/26) földrajzi neveiben található egy-egy olyan adat, amely Flórián védőszent kultuszához kapcsolódik (vö. TMFN. 146, 270, 279), a többi viszont – amint az a fentiekben bemutatott példaanyagból is kitűnik – a német telepítésű falvak helynevei között fordul elő. Ezek alapján elképzelhetőnek tartom, hogy a Flórián-kultusz kialakulásában

a török kiűzése után hazánkba települt németek is szerepet játszhattak. Ehhez természetesen számos adalékokkal szolgálhatnának például Komárom, Vas és Veszprém megye helynévkiadványai is, amelyekben ezzel kapcsolatban minden bizonnyal sok adatot lehetne találni.

A védőszentek közül jó néhány példa van a Nepomuki Szent Jánoshoz fűződő névadatokra is, akiről a MNL.-ban a következőket találjuk: „a folyók, hidak, hajósok, vízimolnárok, halászkok védőszentje. A gyónási titok mártírjaként tartják számon; 1340-ben született Cseho.-ban, Pomuk vagy Nepomuk nevű mezővároskában” (1980: 750).

A Nepomuki Szent János védőszent kultuszára utaló adatokról azt állapíthatjuk meg, hogy gyakoriságuk, előfordulásuk száma jelentős. A névadatokhoz viszont majdnem kivétel nélkül csak igen szűkszavú közlések kapcsolódnak, ezért ezekből általában nem derül ki, hogy kik és milyen céllal állították ezeket a szobrokat. A fentiekben bemutatott népi magyarázatok között olyan példa is előfordul, amely ritkasága miatt különös figyelmet érdemel. A gyónási titok tiszteletben tartásával, megőrzésével kapcsolatban ilyen jellegű a **Nagymányok** helyneveinek következő adata: 79/14. *Szent János-szobor* Szó. Szent János napján virágból font koszorúkat löttek a vízre. Rajtuk három gyertya égett. A láng a nyelv jelképe volt, és a gyónási titok tiszteletére rendezték az ünnepséget (TMFN. 367). **Tolna** város névanyagában olyan – ugyancsak ritka – névadat fordul elő, amely nép humoráról, ironikus hajlamáról tanúskodik. Ez pedig a következő: 94/123. *Nepomuki Szent János* Szó. Régen a községháza előtt állt, éppen az adóhivatal ablakaival szemben. A tréfás hagyomány szerint azért vitték el onnan a mai helyére, hogy ne lássa, mi történik az adóhivatalban. Az 1720–30-as évekből származik. A község első földesura, gróf Vallis állíttatta (TMFN. 437).

Szent Vendel kultusza két-három évszázaddal ezelőtt terjedt el Magyarországon. Bálint Sándor ezzel kapcsolatban a következőket fogalmazta meg: „Vendel tisztelete hazánkban a XVIII. században bukkan föl a délnémet barokk hatására, közvetlenül pedig Padányi Bíró Márton (1696–1763) veszprémi püspök kezdeményezésére [...] Kultusza talán a birkaajták meghonosításával is összefügg, amelyeknek eleinte bevándorolt pásztoraik is voltak. Kétségtelen az is, hogy a *Mariahilf* mellett éppen *Vendel a század hazai német paraszt kolonizációjának legjellegzetesebb patrónusa, szimbolikus útítársa* (a kiemelés tőlem Sz. J.)” (1998: 426–7). Vendel páratlan népszerűségét példák-al alátámasztva a szerző így egészítette ki: „Ezekután egészen természetes, hogy a hazai Vendel-patrocíniumok térképe a veszprémi egyházmegyében a legszínesebb. Ezt Padányi akarateréje, főpásztori buzgalma, továbbá az egyházmegyébe települt német faluk szülőföldi hagyománya, de az itteni latifundiumok hatalmas merinójuhászata is magyarázza. Megjegyezzük még, hogy a táj pásztora, főleg juhászai között közkedvelt volt a *Vendel keresztnev is. Szent Vendel Istennek legkedvesebb pásztora* – mondotta egy cserszegtomaji öregember” (Bálint 1998: 428–9).

Szent Vendel tisztelete nemcsak a helynevekben maradt meg, hanem természetesen más forrásokban is. Babarc és Nagynyárad földrajzi nevei között Szent Vendel kultuszának nincs nyoma, ugyanakkor vizsgálódásai alapján Bálint Sándor ki tudta mutatni, hogy ennek a két telepnek a hagyományaiban a Vendel-naphoz régebben érdekes népszokás kapcsolódott, amelyet ekként foglalt össze: „*Nagynyárad* baranyai német faluban Vendel napján a legelő szélén álló Sarlós Boldogasszony-kápolna elé hajtották a gazdák minden lovukat, marhájukat, juhaikat. A pap misét mondott és megáldotta őket. Ezután visszakerültek az istállóba. Az eladásra szánt jószágokat pedig egyenesen a híres németbolyi állatvásárra hajtották, amely Vendel napján volt. Hasonló szertartás él, illetőleg élt *Babarc* németsege körében is. Itt a lovakat kocsiba fogva hajtották föl a szentelésre. Olykor ezer koca is állott a téren. Utána innen is nyomban indultak a bolyi vásárra. – Bolyban egyébként a vásártéren áll a Bálint és Vendel tiszteletére szentelt kápolna, ahol ezen a napon fogadalmi mise volt, majdpedig a mindenfelől felhajtott jószágot a pap könyörgés kíséretében megáldotta” (1998: 429–30). Itt kell szóba hoznom, hogy a Bálint Sándor említette Németbolyi település (a mai Boly korábbi neve) a baranyai földrajzinév-kötetben is megtalálható (vö. BMFN. II. 404), és a névadatok között a *kápolna* is szerepel, mégpedig a következő formában: 222/116. *Vendel-kápolna* : n. *Vendelin-khapel* 'Wendelin-Kapelle' 1771-ben épült az állatok védőszentjének kápolnája (BMFN. II. 408).

Anneliese Till kutatásai alapján azt állapította meg, hogy – Erdélyben már a 13. század óta léteztek ugyan német települések – ennek ellenére Magyarországon Szent Vendel védőszent alakja, tisztelete a 17. század előtt nem volt ismeretes, és ebben a magyar nyelvterületen csak a 18. században történt változás. Vizsgálódásai sok – igen figyelemre méltó és tanulságos – részletkérdésre is kiterjednek. Jól mutatja ezt az a hasznos ismereteket magában foglaló összefoglalás, amelyet

a Baranya megyei Ófalu községben található Vendel-szobor kapcsán a következőképpen fogalmazott meg: „Das Beispiel des Wendelin-Statue von Ófalu im Komitat Baranya zeigt, das selbst in Gemeinden, wo nach kirchlichen Schematismus kein Wendelinus-Patrozinium (bei Kirche, Nebenkirche oder Altar) existierte, eine starke Wendelin-Verehrung bestand. Am Ortsende von Ófalu, Richtung Cikó, steht am Strassenrand eine Statue des heiligen Wendelin (im Volksmund in der gesamten Region „Wendelines“ [...]). Eine Inschrift am Sockel nennt das Datum der Errichtung „Gestiftet von Anton und Margaret Hein 1872. Der Standort am Dorfende war wohl bewusst gewählt. Hier, am Wendelines vorbei, wurde früher ausgetrieben. So zog jeden Weidetag das Vieh der Gemeinde an dem Heiligen vorbei, dessen besonderem Schutz die Tiere anvertraut waren. Am Wendelinitag, dem 20. Oktober, wurde am Nachmittag eine Prozession von der Kirche zur Wendelines-Statue abgehalten. Der Tag galt als halber Feiertag. Bei dieser Prozession am Wendelintag wurde in Ófalu ein eigenes Wendelinilied gesungen, das bis 2003 nur mündlich tradiert wurde. Es handelt sich dabei offensichtlich um die Variante eines beliebten und weitverbreiteten Wendelinliedes. [...] Ahnliche Wendelin-Statue wie in Ófalu finden sich in vielen ungarndeutschen Gemeinden und zeugen damit ebenfalls von der Verehrung, die der aus Deutschland mit eingewanderte Heilige bei seinen Landsleute erfuhr. Josef Schwing hat in den letzten Jahren begonnen, unter anderem die sakralen Denkmaler der Schwäbischen Türkei systematisch zu erfassen und bildlich zu dokumentieren [...] Die Statuen des heiligen Wendelins in den donauschwäbischen Gemeinden ähneln sich weitgehend. Die Figuren zeigen fast immer den Heiligen als jungen Schäfer. Die Krone unter seinem Fuß deutet auf seine noble Herkunft, auf die er um des Glaubens willen verzichtet hat. Die umgehängte Pilgertasche verweist auf die vielen Wallfahrten, die Wendelin unternommen hat, und das Rind an seiner Seite auf seine Tätigkeit als Hirte” (Till 2003: 103).

Anneliese Till vizsgálódásait abból a szempontból is örvendetesnek tartom, hogy német kutatóként foglalkozott Szent Vendel kultuszának a magyarországi német telepések körében való elterjedésével. Remélhetőleg előbb-utóbb különféle néprajzi témakörökben más német és magyar kutatók követik majd példáját, esetleg a baranyai vagy más földrajzinév-köteteket is felhasználva.

9. A néprajzi vizsgáldás néhány tanulsága

A három dél-dunántúli megye földrajzi neveinek néprajzi szempontú vizsgálatára azért volt lehetőségem, mert az elemzésre kiválasztott névgyűjteményekben kellő számú és viszonylag részletes népi közlések kapcsolódnak a helynevek nem jelentéktelen részéhez. Más megyei és járási névkötetek földrajzi nevei alapján végzett kutatásaimban azt tapasztaltam, hogy a nagy jelentőségű történelmi eseményekhez (így pl. a tatárjáráshoz, a török megszállás korához, az 1848–49-es szabadságharc-hoz), valamint a kiemelkedő történelmi személyiségekhez (főleg Koppány vezérhez, Szent István, Szent László és Mátyás királyhoz, Rákóczi fejedelemhez) fűződő mondahagyomány a magyar nyelvterület nagy részén megőrződött (l. részletesebben Szabó 2008a, 2008b, 2010a, 2010b, 2010c). Ezért gondolom, hogy érdemes és hasznos a földrajzinév-kiadványokat – például a különböző történelmi mondáktól a népszokásokon át a vallásos jelképekig – a néprajzi vizsgálatokban is felhasználni.

Munkámban a forrásul felhasznált megyei helynévkötetekben található, az egyes nevekhez fűződő hagyományok, népi közlések alapján összegyűjtött példaanyag bővítéséhez jól tudtam hasznosítani a Pesti János szerkesztésében napvilágot látott *Az ördögszántotta hegy* című mondagyűjteményt, amelynek függelékében sok utalást találunk a baranyai névkötetekre (vö. 2002: 429–64). Úgy vélem, hogy ezt a kiadványt – más néprajzi, helytörténeti kiadványokkal együtt – az oktatásban is eredményesen föl lehetne használni, hogy a diákok például az adott helységnek és környékének múltját, történetét és hagyományait, a település nevének első (okleveles) említését és eredetét legalább nagyvonalakban megismerjék. Ehhez például nagyban hozzájárulhatnának Kiss Lajos *Földrajzi nevek etimológiai szótára* című kitűnő munkája és a *Baranya megye földrajzi nevei* című kiadványnak az egyes településekre vonatkozó fejezetei. A helynevekben fennmaradt gazdag és sokszínű ismeretanyagot tehát az iskolai oktatásba, a diákok nevelésébe is be lehetne építeni. Ennek pedig sokféle lehetősége és különféle módjai vannak, ha ezt a tevékenységet hozzáértő, lelkiismeretes tanárok végzik. S hogy a kétkötetes baranyai földrajzinév-gyűjteményben – például a helynevek keletkezésétől, eredetétől a hozzájuk fűződő népmondákon, falucsúfolokon át a nyelvtörténeti kuta-

tasban felhasználható földrajzi közneveik – milyen sok, becses értékű bel- és külterületi elnevezés található, azt kitűnően példázza Pesti Jánosné *Helyneveink érdekességei, tanulságai, népi magyarázatai* címmel írt 62 lap terjedelmű, értékes pályázata (2011).

Hogy a néphagyományok megőrzése, ápolása – különösen kisebbségi helyzetben – nagyon fontos szerepet játszik már az óvodás korú gyermekek körében és az iskolai oktató-nevelő munkában, azt beszédesen mutatja az Éva Márkus összeállításában nemrég napvilágot látott, *Zur Volkskunde der Ungarndeutschen. Ein Lehr- und Arbeitsbuch für die Studenten der Nationalitätengrundschullehrer- und kindergärtnerinnenbildung* című igen értékes, gazdag tartalmú és szép kiállítású kötet, amelynek bevezetésében például a következő, fontos megállapítás található: „Die Volkskunde der Nationalitäten, so auch die der Ungarndeutschen, weist die meisten Besonderheiten auf dem Gebiet der Folklore auf, verändert sich doch diese viel langsamer als die andere Ebene der traditionellen Kultur. Diese relative Beständigkeit ist auch durch die inselartige Lage der Nationalität bedingt, denn in einer fremden Umgebung pflegt eine Volksgruppe ihre eigenen kulturellen Überlieferungen besonders intensiv” (Márkus 2010: 7). Azt is fontos közlésnek és meggyőző állításnak tartom, amelyet a kiadvány tartalmáról, illetőleg az idegen nyelvi környezetben megőrzött népszokásokról olvashatunk: „Die Beschreibung der Jahresbräuche erstreckt sich auf **die drei großen, von Deutschen bewohnten Gebiete Ungars**, darüber hinaus auch auf einige Streusiedlungen. Soweit es die Fachliteratur zuließ, wurde auch versucht festzustellen, welche Bräuche die Ungarndeutschen aus **ihrer deutschen Heimat** mitgebracht hatten und welche sie sich in der neuen Heimat von den anderen Nationalitäten – vor allem von den Ungarn – angeeignet haben” (Márkus 2010: 14).

A néprajzi elemzésnek az eredményeit – a származástudat megőrzésétől a vallásos jelképek változatos megnyilvánulásáig – az egyes alfejezetek végén összegeztem, ezért az ott kifejtett megállapításokat itt csak egy-két észrevétellel egészítem ki. Mindegyik tárgykorre jellemző, hogy néprajzi értékű közlés Somogy és Tolna földrajzinév-anyagában viszonylag kevés fordul elő, Baranya megye (főleg a Mohácsi járás) névadataihoz fűződő néphagyomány viszont jóval gyakrabban. Ezeknek a megyéknek a helyneveihez kapcsolódóan egy tömbben másutt megközelítőleg sem találtam olyan gazdag néphagyományt, mint a Fulda vidékéről áttelepült lakosság körében.

Baranya – mint ismeretes – jellegzetesen aprófalvas megye, ahol összesen 320 település található. Ezek között 124 olyan van, amelynek földrajzi nevei kisebb-nagyobb mértékben német nyelvek, és ezekhez néphagyomány ritkán kapcsolódik. Legnagyobb számban, amint már említettem, a Mohácsi járásban találunk adatokat erre, például a következő községekben: **Babarc, Gerestlak, Himesháza, Máriakéménd, Szederkény, Székelyszabar, Szűr és Véménd**. Vajon mivel magyarázható ez?

Úgy gondolom, hogy ebben egyrészt az a körülmény hatott kedvezően, hogy a felsorolt helységeket főleg a Fulda környéki németek alapították, másrészt ezeknek a településeknek nagyobb része egymáshoz közel, lényegében véve szinte egy tömbben (gyakran szomszéd községeként) jött létre, ezért kapcsolatrendszerük igen hosszú ideig fennmaradhatott. Mindezt nagyon erősítette, hogy túlnyomó többségük katolikus vallású, és így az egyes községek lakói között házassági kapcsolat is kialakulhatott. Úgy gondolom, ezek a tényezők közrejátszhattak abban, hogy régi néphagyományait, szokásait a nagyszámú, mintegy harminc településen lakó fuldai nyelvközösség évszázadokon keresztül meg tudta őrizni, ugyanakkor az új lakóhelyén a magyaroktól átvett néhány történeti mondát, népszokást, és például a hiedelemmondák és a hely- és helységnév-magyarázatok körében néhány újat is teremtetett.

Amint a népszokások példaanyagának bemutatásából jól kitűnt, a farsangvasárnapot követő vasárnapot a Mohács és Pécs közötti német telepítésű községek egy részében (megközelítőleg tíz faluban) *Hutzelsonntag*nak nevezik, és kisebb eltérésekkel, lényegében azonos népszokás fűződik ehhez a nevezetes naphoz. A szoban forgó helységek mindegyike Fulda környékéről települt, és így kétségtelenül az ahhoz, hogy a szülőföldön ismert, magukkal hozott hagyomány megőrzéséről van szó. A Fulda vidékéről történt származást például **Feked, Máriakéménd** és **Véménd** község településtörténeti összefoglalójában lévő népi magyarázatok, emlékezők is megőrizték (vö. BMFN. II. 41, 54, 316).

A **vallásos jelképek** közül fuldai eredetűnek tekinthetjük a *Szent Flórián* és *Szent Vendel* kultuszának megőrzését a Fulda környékéről települt baranyai helységek földrajzi neveiben. Ezt tanúsítják azok a szobrok, kápolnák, amelyeket – a más németországi vidékekről hazánkba került

német telepesek körében is – az ő tiszteletükre emeltek. Szent Flórián és Szent Vendel védőszent kultuszáról, amint arról már szó esett, Bálint Sándor arra az eredményre jutott, hogy az részben a katolikus németek bevándorlásával, részben pedig a délnémet barokk hatására a 18. században kezdett elterjedni Magyarországon (l. részletesebben 1998: 372, 426–7). Lényegében véve hasonlóképpen vélekedett erről Anneliese Till, aki azt állapította meg, hogy Szent Vendel kultusza Magyarországon a 17. századig nem volt ismert, és ez csak a 18. századra változott meg (l. részletesebben 2003: 102–3). Az általam vizsgált helynévadatok számát és vallás szerinti előfordulását tekintve ehhez csupán azt szeretném hozzátenni, hogy Szent Flórián és Szent Vendel kultuszának megjelenésében és térhódításában a katolikus német lakosságnak a Dél-Dunántúlra történt 18. századi betelepülése meghatározó szerepet játszhatott. Szent Flórián védőszent kultuszával kapcsolatban figyelemre méltó adaléknak tartom, hogy a Tolna megyei, szintén fuldai eredetű **Závod** község földrajzinevanyagában, amelyben a vallásos jelképek megőrzésén kívül más hagyománynak a fennmaradására alig van egy-két példa, a következő adatot találtam: 64/10. *Szent Flórián* Szo. A hagyomány szerint még az első telepesek hozták magukkal Németországból (TMFN. 307). A vallási tradíciók ápolása, fennmaradása szempontjából hasonlóképpen figyelmet érdemel **Kisdorog** névanyagából a következő példa is: 65/119. *Segittőszent-kápolna* : n. *Faderkaszkapéli* Ép. 14 segítő szent képe van benne, és ezeket a hagyomány szerint még az első telepesek hozták magukkal (TMFN. 312). Úgy vélem, ez a két, talán jelentéktelennnek tűnő adat is valamelyest megerősíti a fent említett kutatások eredményeit. A helynevekben megőrzött vallásos jelképek példaanyagának nagy száma, gazdagsága összességében alátámasztja L. Imre Máriának azon véleményét, megállapítását, hogy a török kiűzése után a katolikus vidékekről (így pl. a fuldai apátság birtokairól, frank területről, Würzburg környékéről stb.) hazánkba települt németek az új hazában is megőrizték vallási hagyományaikat (l. részletesebben 1997).

A néprajzi értékeket magukban foglaló helynevek közül a **hiedelmek, vallásos legendák** fejezet példaanyagát nehéz, nemegyszer lehetetlen abból a szempontból megítélni, hogy megőrzött vagy az új hazában kialakult hagyományról van-e szó. Túlnyomó többségükről azt gondolom, hogy föltehetően ezek már a németek magyarországi lakhelyén keletkeztek. Még inkább ez jellemző a **hely- és helységnév-magyarzatok** körében tárgyalt névadatokra is. A **származástudatuk, betelepülésük emléke** pedig, amint azt sok példa mutatja, nyilvánvalóan Magyarországon erősödött fel vagy egyértelműen hazánkban alakult ki.

Meglepően sok azoknak a földrajzi neveknek a száma, amelyekhez a németek telepítette községekben is a **török hódoltság korához** fűződő néphagyomány található. Hasonlóképpen szokatlan, mégha csak egy-két példában fordul is elő, hogy Szent Istvánhoz, Szent Lászlóhoz és Mátyás királyhoz valamilyen történeti monda kapcsolódik. Az ilyen helynevek csakis úgy keletkezhettek, hogy a német telepesek a nagy királyainkra vonatkozó emlékezőst a velük együtt lakó magyaroktól vették át. Erre a lehetőségre már Andrásfalvy Bertalan utalt (1979: 336), nemrég Josef Schwing is hasonlóképpen vélekedett (2013: 3). Ezeket a hagyományokat tehát csak átvétellel ismerhették meg a hazánkba került német telepesek.

A helynevekhez kapcsolódó néphagyományokat külön fejezetekben mutattam be, és egyes jellemzőiket általában megyénként, ritkábban pedig kisebb tájegységek szerint hasonlítottam össze egymással. Remélem, hogy a Baranya, Somogy és Tolna megyei német nyelvű földrajzi nevekhez fűződő néphagyományok vizsgálataival talán sikerült ráirányítanom a figyelmet arra, hogy a helynévkötetekben milyen sok, kutatásra érdemes néprajzi adat, érték található, és hogy mindezt az oktatás különböző szintjein (az általános iskolától az egyetemig) eredményesen föl lehetne használni.

IV. A német betelepülések nyelvi maradványai a földrajzi nevekben

A) A német népnév a dél-dunántúli helynevekben

A német telepesek Magyarországra történt bevándorlásának kétféleképpen maradt nyoma a helynevekben. Egyrészt a letelepedésük után igen nagy számban német nyelvű földrajzi nevek keletkeztek,

másrészt pedig ahonnan más (leginkább magyar) területre költöztek el, annak emlékét esetenként a német népnévvel alkotott elnevezések őrizték meg. Egyes régiókban, így például a Dél-Dunántúl több vidékén, viszonylag sok német bevándorló talált otthonra. Ennek következtében olyan települések jöttek létre, ahol a német nyelvterületről érkezett lakosság anyanyelvén szinte a 20. század utolsó évtizedéig fenn tudta tartani új lakóhelyének belső keletkezésű bel- és külterületi neveit. Ezeket nem itt, hanem dolgozatom további fejezeteiben vizsgálom részletesen.

A Baranya, Somogy és Tolna megyei földrajzinév-gyűjtemények áttekintése során, amikor ezekben a német nyelvű helynevek településenkénti előfordulásáról igyekeztem képet nyerni – főleg az olyan helységek esetében, amelyeknek lakossága már régen elmagyarosodott, és így német nyelvű földrajzi neveket nem is találtam – többször rábukkantam olyan adatokra, amelyek a német nyelvterületről egykor bevándorolt lakosságra utalnak. Ahogy ezeknek a száma gyarapodott, arra gondoltam, hogy a **német népnévvel** keletkezett elnevezéseket is hasznos lenne bemutatni. Az alábbiakban ezeket a földrajzi neveket veszem sorra.

Baranya megye

Baksa: 171/2. *Némöt utca* [K10: *Deutsche Gasse...*] [...] Egykori német ajkú lakosságáról. – **Berkesd:** 140/5. *Némötfalu* Fr. Németek laktak itt többségben. – **Bikal:** 6/9. *Némöt utca* : n. *Poszte* n. *Dajcskasz* 'Deutsche Gasse' [...] Németek lakták. – **Csikóstóttós:** 3/22. *Némöt utca* : n. *Tajcskasz* 'Deutsche Gasse', 3/177. *Némöt-szöllő* : n. *Tajcsevingert* 'Deutscher Weingarten' [...] A németeké volt. – **Egyházaskozár:** 7/13. *Némöt utca* : n. *Tajcskasz* 'Deutsche Gasse' [*Tinódi u*] [...] A falu német nyelvű lakóiról. – **Ellend:** 144/11. *Némöt utca* : *Kosut utca* [*Kossuth u*] U. Németek lakták. 144/30. *Némöt-föld* : *Némöt-födek* [...] A. sz. német ajkúak bírták. A falu német lakóinak földjei, rétjei egy tömbben, egy helyen voltak; nem szétszórta a határban. 144/36. *Némöt-rét* : *Némöt-rétek* [...] A falu német nyelvű lakói bírták. – **Görcsöny:** 167/16. *Kosut utca* : *Némöt sor* [*Kossuth Lajos u*] U. Csak egyik oldalán állnak házak. Régen németek lakták. – **Hidas:** 109/22. *Német templom* : n. *Tajcse kherih* 'Deutsche Kirche' É. 1902-ben épült evangélikus templom. 109/23. *Németfalu* : n. *Tajcstarf* 'Deutsches Dorf' Fr. A falu keleti része. 109/121. *Német-temető* : n. *Tajcsterferkherihóp* 'Deutschdörfer Kirchhof' Te. A temető alsó (délebbre) eső része, ahová az evangélikus vallású németek temetkeztek. – **Jágónak:** 9/5. *Némöt utca* [*Kossuth Lajos u*] U. Az iskolán fölül valamikor csak németek laktak. – **Kaposszekcső:** 5/45. *Kis iskola* : *Némöt iskola* : n. *Tajcssul* 'Deutsche Schule' [*Általános Iskola*] É. 1946-ig evangélikus iskola volt. 5/53. *Némöt utca* : n. *Tajcskasz* 'Deutsche Gasse' [*Táncsics Mihály u*] Szinte kizárólag németek lakták. – **Liget:** 39/89. *Némöt-högy* : n. *Tajcsvajnkeperih* 'Deutsch-Weingebirg' [...] Itt csak németek telepítettek szőlőt. – **Meződ:** 15/6. *Ságvári utca* : *Némöt utca* [*Ságvári Endre u*] U. Ebben az utcában valamikor csak németek laktak. – **Nagyhajmás:** 2/49. *Némöt-högy* : n. *Tajcskeperih* 'Deutsches Gebirge' : szh. *Svábszke drage* 'Svapski draga' [...] A németek telepítettek itt szőlőt. – **Nagykozár:** 139/4. *Némöt vég* : n. *Bugáder Kász* 'Bogader Gasse' : szh. *Svábszki kráj* 'Svabski kraj' [...] U. A 19. században betelepült német családok itt laktak. – **Nagypall:** 121/1. *Némöt utca* : n. *Tajcsturf* 'Deutschdorf' [...] Fr. Ezen a területen főleg német családok laktak. – **Pogány:** 161/18. *Német iskola* : n. *Ti Súl* 'Die Schule' : szh. *Svapszka skula* 'Njemačka škola' É. A német evangélikusoknak és a horvát katolikusoknak külön iskolájuk volt ebben a faluban. – **Somogyapáti:** 79/113. *Némöt rét* [...] A. sz. német ajkú parasztoké volt. – **Tarrós:** 21/10. *Jókai utca* : *Némöt sor* [*Jókai u*] U. Valamikor a falunak ebben az utcájában laktak a németek (BMFN. I. 45, 48, 54, 70, 76, 82, 91, 122, 145, 220, 428, 546–7, 549, 609, 822, 826, 846, 932, 962, 980). – **Dunaszekcső:** 204/28. *Némöt utca* : *Asó utca* : n. *Under Kassz* 'Untergasse' : szh. *Svapszki kráj* 'sváb utca' : c. *Nyamëicko vulica* 'németek utcája' [...] itt települt le először a bevándorolt németiség. A Felső utcához képest lejjebb fekszik. – **Erdősmecke:** 191/172. *Némöt-föld* : n. *Svëise Èker* 'Schwäbische Äcker' : n. *Svëise Vëk* 'Schwäbischer Weg' : n. *Svëvis* 'Schwäbisch' : szh. *Lëdina* 'legelő' : szh. *Svëvisfëld* 'Schwäbischfeld' [...] Az úgynevezett Schwabenbauer-ok kapták egykor, akik utóljára, a harmadik hullámban települtek be. – **Erzsébet:** 198/12. *Némöt utca* : n. *Taics Kász* 'Deutsche Gasse' : n. *Taics Tuerf* 'Deutsches Dorf' U, Fr. 1945 előtt német ajkúak lakták. – **Liptód:** 211/94. n. *Taics Hanftól* 'Deutscher Hanftal' : szh. *Svapszko konoplistyë* 'sváb kenderes' : szh. *Hanftol* n. 'Hanftal' [...] korábban a német lakosság kenderföldje volt. – **Szellő:** 206/101. *Némöt pincesor* : n. *Taics Khëleráje* 'Deutsche Kellerreihe' Itt voltak a német anyanyelvűek pincéi, présházai. – **Véménd:** 193/120. *Német utca* : *Kosut utca* : n. *Taitksasze*

'Deutschgasse': j. *Daicse Gassz* 'Deutsche Gasse': szh. *Svapszki szokak* 'Švapski sokak': szh. *Svapszki kraj* 'Švapszki kraj' [K19: *Kossuth Lajos u*] U, a község főutcája. Német ajkúak lakták (BMFN. II. 36, 66, 159, 216, 260, 293).

Somogy megye

Barcs: 246/13. *Némöt utca* : *Béke utca* : *Tarnócai utca* [*Béke u*] U. Svábok laktak itt. Somogy-tarnóca felé vezet. – **Bonnya:** 74/3. *Keleti utca* : *Némöt utca* [*Kossuth Lajos u*] U. Túlnyomóan német ajkúak lakták. 74/9. *Némöt templom* : *Réformátus templom*. Egykor német nyelven tartották itt az istentiszteletet. 74/12. *Némöt iskola* : *Évangélikus iskola*. A német ajkúak 1945 előtt ebbe az iskolába jártak. – **Büssü:** 131/28. *Küsző sor* : *Némöt utca* [P. *Német u* Hiv. *Kossuth Lajos u*] U. P. szerint német anyanyelvűek települtek ide 1823-ban és 1864-ben. – **Gálosfa:** 183/22. *Némöt utca* : *Vasut utca* [*Dózsa György u*] U. Ezt a részt foglalták el a német telepesek. – **Kapospula:** 148/32. *Némöt utca* : *Dombóvári utca* [P. *Német Pula* Hiv. *Rákóczi u*] U. Német telepesek lakták először, akkor P. szerint *Szopok*-nak is nevezték. – **Segesd:** 207/20. *Némöt utca* : *Böhönyei utca* [*Jókai Mór u*] U. Német dohánytermelők lakták a 20. század elején. – **Somogyvár:** 28/23. *Némöt utca* [*Kossuth Lajos u*] U. Régen németek lakták (SMFN. 122, 247, 403, 460, 565, 651, 810). Több névadat nincs.

Tolna megye

Bonyhádvarasd: 70/14. *Német iskola* : *Kulturház* : n. *Folkszbunthausz* : n. *Súldejcs Ép* – **Felsőnána:** 59/8. *Némöt tēplom* : *Évangélikus tēplom* : n. *Évangélisekirhē Ép* 59/89. *Némöt temető* – **Gyöngk:** 24/40. *Némöt falu* : n. *Tajcstarf* Fr. Ebben a falurészben elsősorban németek laktak. 24/147. *Némöt-pusztá* : n. *Némötposzte* [C. K. P. *Német pu*] [...] A hagyomány szerint hét család itt települt le, amikor a 18. század elején a németeket betelepítették. – **Györe:** 75/25. *Némöt tēplom* : n. *Évangélisekirhē Ép* 75/26. *Némöt iskola* : n. *Dajcskül* : n. *Évangélisesülē Ép*. Jelenleg óvoda. – **Izmény:** 74/8. *Némöt tēplom* : n. *Évangélisekirhē Ép* – **Kalaznó:** 57/17. *Némöt tēplom* : *Réformátus tēplom* : n. *Kirh* – **Kéty:** 61/15. *Némöt tēplom* : n. *Évangélisekirhē Ép* 61/24. *Némöt utca* : *Pacsker utca* : *Fő utca* : n. *Pácskēkasz* [*Rákóczi Ferenc u*] U 61/46. *Némöt temető* : n. *Évangélisekirhēf* – **Kismányok:** 82/9. *Német tēplom* : n. *Evangélisekērih* Ép. 1788-ban épült. – **Majos:** 76/2. *Némöt utca* [*Kossuth Lajos u*] U – **Udvári:** 20/8. *Némöt temető* : *Évangélikus temető* 20/9. *Némöt tēplom* : *Évangélikus tēplom* 20/12. *Némöt iskola* : *Évangélikus iskola* – **Váralja:** 81/5. *Némöt iskola* : n. *Tajcsēsül* Ép 81/6. *Némöt tēplom* : n. *Évangélisekirhē Ép* (TMFN. 123, 137, 139, 285, 292, 294, 298, 299, 321, 338, 342, 345, 374–5, 377).

Úgy gondolom, hogy a dél-dunántúli helynevekhez fűződő népi közlések annak emlékéért őrizték meg, hogy az elnevezés jelölte objektum, kisebb-nagyobb terület valamilyen formában (pl. lakóhelyként, földbirtokként, intézményként) az egykor betelepült németekhez tartozott. Baranyában, Somogyban és Tolnában – különösen a 18. században – igen jelentős népmozgások, be- és áttelepülések voltak, amelyek minden bizonnyal hozzájárultak a német népnévvel alkotott földrajzi nevek keletkezéséhez (l. részletesebben BMFN. I–II.-nek az egyes községek, városok neve után található demográfiai, településtörténeti összefoglalást, továbbá Somogyra vonatkozóan Szita 1993; Tolna megyével kapcsolatban pedig Szilágyi 1983).

B) A német nyelvű helynevek előfordulása és főbb jellemzői a Dél-Dunántúlon

1. A német helynevek és a párhuzamos névadás

1.1. A török kiűzése utáni időkben, amint arról már részletesebben is szó esett, Németország különböző tartományából igen nagyszámú lakosság települt át az elnéptelenedett magyar vidékekre. A bevándorlók túlnyomó többsége a közép- és délnémet területről származott. Eléggyé gyakori volt, hogy az általuk létrehozott helységekbe más-más tájnyelvű népesség került, és az együttélés során ezek a különböző dialektusok hatással voltak egymásra. Az egy-egy településen lezajlott nyelvjárási változások folyamatát, főbb irányait Hutterer Miklós a következőképpen jellemezte: „Előre kell

[...] bocsátanunk, hogy német nyelvjárásaink település-nyelvjárások, és jelen formájukat már az új hazában, tehát magyar földön nyerték, azaz a különféle német dialektusokat beszélő telepesek etnikai összeötvöződésének megfelelően, maguk is a nyelvjárás-keveredés folyamatában alakultak ki. [...] Az első szakaszban egy-egy faluközösségen belül alakult ki, sokszor igen eltérő nyelvjárások integrációjából, egységes helyi nyelvjárás, míg a második szakaszban már egy-egy tömbön belül ment végbe a szomszédos helyi nyelvjárások további integrálódása, ugyancsak a résznyelvjárások kölcsönös kiegyenlítődése útján. [...] Tipológiai szempontból tehát – néhány izolált esettől eltekintve – valamennyi hazai német nyelvjárás ún. keverék-nyelvjárás. [...] Más esetekben eredetileg is egymáshoz közelálló nyelvjárások egységesültek, így eredőjük néha a megtévesztésig hasonlít az óhaza valamely meghatározott dialektusához. Ilyen értelemben beszélhetünk magyarországi bajor, frank vagy sváb nyelvjárásokról, de mindenkor szem előtt kell tartanunk, hogy eme dialektusok sajátos, hazai változataival van dolgunk” (1973: 101–2).

1.2. A 18. század első évtizedeitől kezdődően a németek Magyarországra való bevándorlása természetesen azzal a következménnyel is járt, hogy azokon a településeken, ahol otthonra találtak, hamarosan megteremtették a maguk földrajzinév-anyagát. Hogy ez miként zajlott le, az a lakosság nemzetiségi összetétele szerint helységenként is igen eltérő lehetett. Az ilyen újratelepített községek bel- és külterületén nagyrészt nyilvánvalóan német nyelvi-nyelvjárási nevek keletkeztek. Ha például magyar lakossággal alkottak közösséget, akkor – az áttelepülést követően – a németeknek ki kellett alakítani anyanyelvi elnevezésrendszerüket, hiszen a beköltözőknek lakóhelyükön és annak külterületén egyaránt tájékozódniuk kellett. Ennek különféle formái lehettek, amint arról a Komárom megyei magyar–német kettős földrajzi nevek vizsgálata alapján a veszprémi névtudományi konferencián tartott előadásában Gerstner Károly szól (l. részletesebben 1981: 181–3). Az e tárgykörben végzett kutatásait folytatva, részletesen kifejtette, hogy esetenként a Magyarországra került német telepesek a már ott lakó magyarok által használt földrajzi neveket **jövevénynevekként** vették át, ha valamilyen mértékben értelmezni is tudták az adott helység bel- és külterületi elnevezéseit, akkor viszont **tükörneveket** teremtettek. Az is előfordulhatott, hogy környezetük különféle objektumait anyanyelvükön más motívumok alapján nevezték meg, és ily módon **párhuzamos vagy kettős nevek** jöhettek létre (l. részletesebben Gerstner 2008: 131–2). Mindehhez még a következő fontos megállapítást fűzte hozzá: „Az, hogy a régi és az új közösség névhasználati, névalakító tevékenysége melyik irányba fejlődik, csak igen kis mértékben függ nyelvi tényezőktől, sokkal inkább játszanak szerepet társadalmi, gazdasági, lélektani és egyéb okok” (2008: 132). Vizsgálódásainak tárgyául azoknak a dunántúli megyéknek a földrajzinév-kötetei szolgáltak, amelyeknek anyagában viszonylag sok német nyelvű településnév és külterületi elnevezés található. Ennek a két névcsoportnak a példaanyaga alapján elemezte, vetette össze a magyar–német nyelvi kölcsönhatásokat (2008: 132–6).

1.2.1. Az általam kiválasztott három megye helynévanyagában rendkívül sok névadat erősíti meg Gerstner Károly kutatási eredményeit. Mivel azonban ez külön tanulmányt igényelne, ezért itt ennek vizsgálatára természetesen nem vállalkozhattam. Ugyanakkor célszerűnek tartom, hogy néhány baranyai község népesség- és településtörténeti összefoglalásának a BMFN. I–II.-ből közölt bemutatásával legalább fölhívjam a figyelmet arra, hogy a szóban forgó áttekintések jól felhasználható, fontos adatokat, ismereteket nyújtanak a párhuzamos vagy kettős nevek vizsgálatához. Ilyenek például a következő faluk esetében fordulnak elő: **47. Magyarszék:** [...] A 18. században magyarok lakták, csak a század végén indult meg lassú német betelepülés. A múlt század végétől a németiség száma növekedett. [...] – 1930-ban az egyesítés után Baranya-, ill. Magyarszéknek 630 magyar, 524 német és 3 egyéb anyanyelvű lakosa volt. 1970-ben a lakosság nagyobbik része magyar anyanyelvű. A magyarok *Magyarszék* nevű falurészben, a németek a *Németszik* nevű falurészben laktak. – A magyarok értik és néha használják a német helyneveket, illetve a németek is értik és mondják a magyar dülőneveket. – **161. Pogány:** A török hódoltság alatt elnéptelenedett, a 17. század végén rácok (szerbek) lakták. 1700 körül a falu alsó részén katolikus délszlávok (horvátok) telepedtek meg. A szerbek ezt követően elhagyták a falut. A múlt század derekán kezdtek a magyarok és németek a faluban letelepedni. A németek száma 1900-ban 300-ra (32%) emelkedett. [...] – A falu német ajkú lakosai megtanultak és ma is beszélnek horvátul; de a horvátok nem beszélnek a német nyelvet. – A magyarok és a németek a horvát dülőneveket ma is ismerik és használják. A falu német lakos-

sága *Mekényesről* és *Alsónánáról* költözött ide 1880–1890 körül. – **173. Szókécd:** A török hódoltság végére népessége kicserélődött. A 17. század végén magyarok és r. kat. délszlávok (horvátok) lakták. A 18. század második felére egységesen horvattá lett a falu. A 19. század elején kezdődött az új magyar és német lakosság betelepítése. A németiség 1900-ra 59%-ot tett ki. 1930-ban 120 magyar, 207 német, 64 horvát és 150 sokác (horvát) élt a faluban; a külterületen 86 magyar és 1 sokác élt. 1970-ben a községnek 219 magyar, 121 német és 147 horvát lakosa volt. Ebből külterületi lakos volt 55 fő. – A falu magyar, német lakossága a szerbhorvát neveket ismeri, és a horváthoz hasonlóan ejti (BMFN. I. 259, 931, 987). **195. Fazekasboda:** [...] Mivel a török idő után német nyelvű volt a község, a hivatalos dülőnevek is német nyelvűek. A németiség ezeket használja mindmáig rajnai-frank, közelebbről fuldai tájnyelven. Az utcáknak többnyire fekvésükről adtak népi nevet. Az 1949-ben bevezetett hivatalos elnevezéseket nem mondják. A magyarság a német neveket átvette torzított formában, néhányat fordításban. Önálló magyar név alig jött létre. Tsz-táblásításkor a vezetőség (dülők összevonásával, egy-egy régi német dülőnév lefordításával) magyar neveket alkotott. – **207. Göröcsnydoboka:** [...] – A kataszteri dülőnevek többsége német, kisebb része szerbhorvát nyelvű. A népi nevekre Göröcsnyben mégis a párhuzamos névadás a jellemző. A német ajkúak ma is a régi német neveket használják két kisebb eltérésű (rajnai-frank, ill. fuldai) tájnyelven. Az első névváltozat a göröcsnyi, a második a dobokai. A magyar dülőneveket Rózsa István telepesszázda adta 1953-ban az első tagosításkor, többnyire fordítás, kisebb részben egyéni motiváció alapján. A nevek rákerültek a gazdasági térképre, de közkeletűvé nem váltak, mivel a magyar családok elköltöztek. – A belterületi neveknel az egy-két utcájú falvak tipikus névadása érvényesül (felvég, alvég, a túlsó oldal); a hivatalos neveket a magyarok is csak elvétve használják. A két községet 1944-ben egyesítették. – **194. Szébény:** [...] *A német szájhagyomány szerint az 1730-as években öt német család vándorolt be az akkori német birodalomból. Ezeket mindvégig „Schwabenbauer”-nek nevezték. A többiek a környékbeli falvakból főleg házasság útján költöztek ide. 1945 után csupán öt katolikus és hat református család települt ide a felvidéki Feketenyék, illetve Alsószeccse községekből. – A hivatalos utcanevek 1950 táján keletkeztek. A dülőnevek magyar nyelvűek. A kisebb számú németiség alig alkotott eredeti helynevet; főleg a magyart vette át vagy fordította le fuldai tájnyelvi torzítással. – **213. Székelyszabar:** [...] A kataszteri német nyelvű dülőneveket 1927–29-ben magyarították – néha helytelenül értelmezve – **tükörfordítással.** A magyarság [...] részben ezeket használja, részben a német nevek enyhén torzított változatát. A németiség rajnai-frank, közelebből fuldai tájnyelven a régi német neveket őrzi (BMFN. II. 90–1, 111, 262, 304).*

A fentebb idézett népességtörténeti áttekintések jórészt arra világítanak rá, hogy – a szóban forgó hét település egy részének földrajzinév-anyagát alapul véve – Kniezsa István elmélete nyomán ismertté vált **párhuzamos névadásról** abban az esetben van szó, ha ugyanannak a denotátumnak a megnevezésére két különböző nyelvből (így pl. a magyarból és németből) származó névpárok fordulnak elő egymás mellett. Ha azonban egyes helységek névanyagát például háromnyelvűség jellemzi, amint az Baranya megye viszonylag sok településére érvényes, akkor egyes esetekben igen nehéz a párhuzamos vagy kettős nevek kérdéskörében eligazodni. Annak eldöntéséhez, hogy adott esetben párhuzamos vagy pedig háromnyelvű helynévadásról van-e szó, az említett (egykor legalább háromnyelvű neveket használó) településeknek a teljes földrajzinév-anyagát kell figyelembe venni. Előfordul, hogy néhány helység bel- és külterületi nevei között összességükben ugyan háromnyelvű adatok vannak, de ugyanazon a településen nincs példa arra, hogy ugyanannak az **objektumnak, tájékezésként** három különböző nyelvű elnevezése volna. A megkülönböztetés azért fontos, mert más-más típusú földrajzinév-adásról beszélhetünk akkor, ha például a szóban forgó község vagy város összes helynevét vesszük figyelembe, és akkor, ha egy bizonyos objektumnak egymás mellett változatként használt háromnyelvű elnevezéseiről van szó. Fölvetődik a kérdés, hogy mely esetekben kell párhuzamos nevekről, kettős nevekről beszélni, és mikor például háromnyelvű földrajzinév-adásról. Erről az alábbiakban néhány település helyneveinek vizsgálata alapján részletesebben is szólok.

1.2.2. Hogy ez a problematika milyen összetett, mennyire bonyolult, azt nagyon jól példázza Póczos Rita értékes, igen alapos írása, amelyben Baranya megye Sásdi járásának földrajzi nevei alapján a párhuzamos vagy kettős nevek körébe sorolható névtípusokat mutatta be. Munkájával a párhuzamos névadás elméletét tágabban értelmezve gazdagította, és ezáltal az e tárgykörbe tartozó földrajzi nevek árnyaltabb csoportosítását meg tudta valósítani. A Kniezsa István megfogalmazta párhuzamos névadással, továbbá a párhuzamos nevekkel kapcsolatban Póczos Rita például a követ-

kezőket fejtette ki: „Az általam vizsgált névrendszer alapján a párhuzamos nevek meghatározására több lehetőség is nyílik. Egyrészt követhetjük Kniezsát egy tágabban értelmezett párhuzamosnévpárfogalom használatával: ekkor párhuzamos névpárként értelmezendő (a) az a típus, amelynek névrészei teljes szemantikai egyezést mutatnak, például m. *Felső/utca* ~ n. *Obere/Gasse*, m. *Krumpli/hegy* ~ n. *Kartofell/Berg*; de bekerülhetnek adatbázisunkba (b) olyan névpárok is, amelyek tagjainak morfológiai struktúrája eltérő, de etimológiai jelentésük hasonló, például n. *Berglein* [‘hegyecske’] ~ m. *Kispart*” (2008: 224).

A párhuzamos nevek eltérő (szűkebb és tágabb, megengedőbb) értelmezése, amint azt Póczos Rita részletesebben kifejtette, egyaránt fölveheti a párhuzamos névpároknak tekintett névtípusok számlálásának, összesítésének metódusát, és emellett érintette a háromtagú földrajzi nevek besorolásának a kérdését is. A korántsem könnyen megoldható problémáról a következőket fogalmazta meg: „A kétféle értelmezés ismeretében természetesen arra a kérdésre is kétféle választ adhatunk, hogy a vizsgált nevek mekkora hányadára jellemző a párhuzamos névadás. A szűkebb meghatározást alapul véve a 13 000 névből kb. 2500-at, tehát mintegy 1250 névpárt érint a párhuzamos névadás jelensége. (Ezek között elenyésző mértékben olyanok is vannak, melyek háromtagúak, tehát *pár*-nak legfeljebb jobb híján nevezhetők: itt a két azonos nyelvű név között legfeljebb hangalakbeli vagy minimális morfológiai eltérés van, pl. *Tamás/hegy* ~ *Tamás/högy* ~ *Thomas/berg*, *Temető* ~ *Friedhof* ~ *Kirchhof*)” (Póczos 2008: 225).

Annak eldöntésében, hogy a párhuzamos névadás értelmezése tovább tágítható-e, és ezzel összefüggésben a névpárok keretei bővíthetők-e, véleményem szerint kulcsfontosságú kérdés az: ugyanannak a denotátumnak hány (két vagy több) különböző nyelvű megnevezése van. Ez pedig szorosan összefügg azzal, hogy évszázadok során miképpen változott az egyes falvak, városok lakóinak nemzetiségi összetétele, és azt milyen arányok jellemezték. A különböző okokból történt népmozgások következtében ugyanis a földrajzinév-adás módja falvanként, városonként egymástól eltérően alakulhatott, időnként megváltozhatott, és ez természetesen egyes több nemzetiségű települések helyneveiben nyomot hagyott. Fölvetődik a kérdés, hogy lehet-e ilyen esetekben párhuzamos nevekről, kettős nevekről beszélni.

A fentiekhez kapcsolódóan néhány olyan névadatot mutatok be a Sásdi járásban található **Nagyhajmás** földrajzi neveiből, amelyek nem sorolhatók – még tágabb értelemben sem – a párhuzamos névadás körébe. A község a bel- és külterületi nevei között ugyanis ugyanazon objektumnak az elnevezésére több esetben is háromnyelvű (magyar, német és szerbhorvát) névadatok fordulnak elő. Ilyenek például a következők: 2/26. *Tokaj* : n. *Tukau* : n. *Tukaj* : szh. *Takány* ...U, Fr. 2/49. *Némöt-högy* n. *Tajcskeperih* ‘Deutsches Gebirge’ : szh. *Svábszke drage* ‘Švapski draga’ Ds, sző [...] A németek telepítettek itt szőlőt. 2/57. *Horvát-högy* : n. *Krovatskeperih* ‘Kroatisches Gebirge’ : szh. *Hrvatszka brda* ‘Horvatsko brdo’ [...] Ds, sz, sző. A szőlő kipusztulóban. Régen a falu horvát nyelvű lakói bírták. 2/60. *Borsó-föd* : n. *Pónestik* ‘Bohnenstück’ : n. *Pónevize* ‘Bohnewiesen’ : szh. *Grahavistajē* ‘Grahorište’ [...] Babot termeltek itt. 2/68. *Grábrik* : n. *Grabrik* : szh. *Grabrik* ‘Grabik’ [...] – A. sz. a szh. *grabovina* ‘gyertyánfa’ szó alapján az egykori erdőről kapta a nevét. 2/70. *Disznós* : *Svinjarica* : n. *Svinjarica* : szh. *Szvinjáraica* [...] Ds, e. Régen disznólegelő volt. – A. sz. a név a szerbhorvát *svinja* ‘disznó’, *svinjar* ‘disznópásztor’ szóval van kapcsolatban. 2/91. *Borovik* : *Páskom* : n. *Hütvädstik* ‘Hutweidestück’ : szh. *Borovik* [...] Ds, sz. Régen legelő volt. (BMFN. 44, 45–6).

Ezek a helynevek szerintem sem **párhuzamos** vagy **kettős neveknek**, sem **párhuzamos névpároknak** nem tekinthetők, minthogy ezekben egy-egy objektum három különböző nyelvű (magyar, német, szerbhorvát) elnevezéséről van szó. Az itt bemutatott példák – miként összességükben **Nagyhajmás** földrajzi nevei (vö. BMFN. I. 43–7) – háromnyelvűek, amely azzal függ össze, hogy a község horvát, magyar és német lakossága évszázadokon át együtt élt (l. részletesebben BMFN. I. 43), és ez bel- és külterületi elnevezéseikben is jól tükröződik. A helyneveiből kiválasztott névadatok egy részét **jövevényneveknek**, más részüket pedig **tükrőneveknek** tekinthetjük, **párhuzamos** vagy **kettős neveknek**, esetleg **párhuzamos névpároknak** semmiképpen sem. Így például a magyar *Grábrik* és a német *Grabrik* a horvátból átvett **jövevénynév**, a német *Tajcskeperih*, horvát *Svábszke drage* pedig a magyar *Némöt-högy* **tükrőneve**. Amint az **Nagyhajmás** benépesedésének történetéből kiténik, amelyre fentebb utaltam, a községbe legkésőbb németek költöztek be, ezért a névadók, a szóban forgó helynév kialakítói a korábban betelepült magyarok lehetnek. A fenti példák közül a 2/57., a 2/60., és a 2/96. számú helyneveket **háromnyelvű párhuzamos neveknek** vagy **hármass neveknek** tartom.

Ilyen típusú párhuzamos nevekre Baranya megyében másutt is bőven találunk példákat, mégpedig főleg a Mohácsi járás helynévanyagában (így pl. Mohács városában és Kölked községben) elvéve még a négy- és ötnyelvű földrajzi nevekre is akad néhány adat. Ezeknek vizsgálata meglehetősen bonyolult, csoportosításukhoz nemcsak az egyes földrajzi nevek névtani elemzése igényel nagy körültekintést, hanem ezenkívül ehhez az egyes települések népességtörténetének felhasználása is elengedhetetlenül fontos. A délszláv (főképpen a szerb) népcsoportoknak egyes falvakba, városokba való bevándorlása, később elköltözése, esetenként pedig különböző horvát néprészlegek ugyanoda történt betelepülése szövevényes nyelvi helyzetet teremtett. Így például **Pogány** község horvát, magyar és német eredetű bel- és külterületi elnevezéseinek különféle alcsoportjai tarka képet mutatnak, ezért korántsem könnyű ezeket a párhuzamos névadás szempontjából vizsgálni.

A **párhuzamos nevek** problematikájával kapcsolatban **Egyházaskozár** névanyagában is előfordul néhány példa. Ilyenek a következők: 7/6. *Malomárok* : n. *Milkröve* 'Mühlgraben' Vf. Malmok álltak mellette. 7/45. *Igyenös* : *Egyenös* : n. *Klajhë* 'Gleiche' [K12: *Egyenes*; sz] S, Men, sz. 7/69. *Radjévac* : n. *Ciglihtëker* : n. *Ciglihiteker* 'Ziegelhüttenäcker' [...] – P. sz. „hajdan egy *Radó* nevű lakosnak volt birtoka [...] itt régente egy téglavető volt”. 7/93. *Mulják* : n. *Muljak* 'Mulják' [...] – P. sz. „Ez hajdan *mocsáros* hely lévén; miután a rácz szó „*mulják*” hason értelmű, onnan származtatják a nevet.” 7/125. *Otovica* : *Otovice* : n. *Otovic* [...] – P. sz. „[...] *Ottovica* rácz szó: jó sarjútermést jelentvén; ettől nyerte volna nevét” 7/135. *Káposztás* : n. *Krautstik* 'Krautstück'; 7/88. *Raksujé* : *Raksuj* : n. *Frajéker* 'Freiäcker' [...] P. sz. „*Raszulje* rácz szó, mely termő földet jelent” (BMFN. I. 82, 83, 85, 86, 87).

A község földrajzi nevei között magyar, német és szerbhorvát nyelvű nevek vannak, de mindig olyan formában, hogy a szóban forgó objektum megnevezésében a három nyelv közül, amint a példák jelzik, csak valamelyik kettő használatos. Egy-két esetben ugyan fölmerülhet annak lehetősége is, hogy ha egy objektumnak három (egymástól ugyan alig-alig különböző) megnevezése is van, akkor esetleg háromnyelvű névadásról beszélhetünk. Ilyennek tűnhet a fenti adatok közül a következők: 7/125. *Otovica* : *Otovice* : n. *Otovic* [...] – P. sz. „[...] *Ottovica* rácz szó: jó sarjútermést jelentvén; ettől nyerte volna nevét.” Valójában mégsem tekinthető annak, mert az n. rövidítéssel jelzett *Otovic* németek körében följegyzett névadatra utal, az *Otovica* ~ *Otovice* változatokat, mivel egyik előtt sincs szerbhorvát nyelvre vonatkozó szh. rövidítés, ezért ezeket magyar helyneveknek kell tekinteni (a rövidítésekre vö. BMFN. I. 19–21). Ugyanakkor mind a három névváltozatnak a hangalakja és a Pesty Figyes-féle 1864. évi névgyűjteményből származó közlés is arról vall, hogy a szóban forgó helynév végső soron szerbhorvát (közlelebről – amint azt *rácz* népnév jelzi – szerb) eredetű elnevezés. Ez terjedt el a község magyar és német lakossága körében, az 1970-es évek második felében végzett névgyűjtésben déli szláv nyelvű adatközlők, amint az a lentebb idézett falutörténetből is kiviláglik, már nem voltak Egyházaskozáron. Ennek ellenére – föltehetően az idősebb adatközlők jóvoltából – a község földrajzinév-anyagába több szerbhorvát eredetű névadat is bekeverült. Összességében ugyan három különböző nyelvű helynevek vannak, *háromnyelvű párhuzamos névadásról* mégsem beszélhetünk, hiszen ugyanannak az objektumnak a megnevezésére egymás mellett párhuzamosan csak kétnyelvű (pl. magyar és német, szerbhorvát és német) neveket találunk.

Ennek oka, magyarázata véleményem szerint a község népességtörténetében rejlik. Ezzel kapcsolatban Egyházaskozár településtörténetének összefoglalásában például a következőket találjuk: „1680 körül néptelenedett el. [...] 1696-ban újra benépesült: rác családok települtek le. [...] 1752 és 1768 között nagyszámú lutheránus német telepedett le, a múlt század végére ezek lélekszáma megközelítette az 1400-at. 1760 körül és századunk elején katolikus délszlávokat is találunk, de számuk nem jelentékeny. Magyarok a 18. században csak időnként éltek itt; a múlt században már folyamatosan volt a helységnek néhány magyar lakosa. 1930-ban 83 magyar és 1136 német anyanyelvű, 1970-ben 843 magyar és 200 német lakta” (BMFN. I. 81).

Arra is találunk példát, hogy egy-egy település háromnyelvű helynévanyagában egyes objektumoknak magyar elnevezése nincs, hanem párhuzamos névként német és szerb. Ilyenek például a következők: **Liptód**: 211/41. n. *Rácsih Sull* : n. *Rácsis Sull* 'Raizische Schule' : szh. *Skola* : *Szrpszka skola* Ép, az oktatás a szerbek kitelepülésével megszűnt; ma lakóház. 211/111. n. *Fukszepëerih* 'Fuchsberg' : szh. *Fukszbërg* [...] D, e, a. sz. az ott tanyázó rókákról nevezték el. 211/125. *Tripszótl* 'Triebtal' : szh. *Lazina dolina* 'Lázo völgye' Vö, l, régebben delelő állatok részére. 211/131. n. *Páricser Pronn* 'Baricser Brunnen' : n. *Páricser Prënnjie* 'Bariceses Brunnlein' : szh. *Páricski bunárity* 'báricsi forrás' F, hasonló nevű rét mellett (BMFN. II. 291, 294, 295).

Az ilyen típusú földrajzinév-adásra a község népességtörténetének ismeretében találhatunk magyarázatot. Ez a következő: „A 17. század végén rácok lakták, majd ismét lakatlanná lett. 1712-ben újra rácok népesítették be. 1751-ben kezdtek németek itt letelepedni. A 18. század végére már a németek voltak többségben. A múlt század második felében a szerbek száma fokozatosan csökkent, míg végül az 1. világháború után a maradék szerb lakosság Jugoszláviába költözött. Magyar anyanyelvűek a múlt század második felében kezdtek Liptódra telepedni. 1930-ban 21 magyar, 790 német, 4 szerb, 9 sokác és 1 egyéb anyanyelvű lakosa volt. 1970-ben 65 magyar és 571 német élt itt. [...] Mivel a községben szerbek és németek laktak, a hivatalos dülőnevek is szerbhórvát és német nyelvűek. Jelenleg csaknem tiszta német ajkú község, mivel a szerbek a húszas évek végén Jugoszláviába költöztek, és az 1945 után kitelepített német családok helyébe érkező magyarok közül néhány felvidéki család maradt meg. [...] A magyarok a régi német és szerb dülőneveket vették át – eltorzított formában. A szerbeknél és a németeknél párhuzamos nevek alakultak ki; ezeket – főként a német ajkúak – többnyire (fuldai) nyelvjárási formában őrzik” (BMFN. 288).

Összegzésül azt állapíthatom meg, hogy a Baranya megyei földrajzinév-kiadványok – különösen a Mohácsi járás helynevei – a *párhuzamos névadás* tárgykerében nagyszámú két- és többnyelvű adatot tartalmaznak, ezért sok kiaknázatlan lehetőség van a névtani vizsgálódások számára. Remélem, hogy a fiatal névtanos nyelvésznemzedék körében lesz vállalkozó arra, hogy a felhasználható helynévkötetek névkincse alapján újabb eredményekkel gazdagítsák az eddigi kutatásokat.*

Szabó József
ny. egyetemi tanár
Szegedi Tudományegyetem

A magyar főnévi igenév mai köznyelvi alakrendszere

Gondolatok, vázlat

Áldjon vagy verjen sors keze: / Itt élned, halnod kell. //...// Még jőni kell, még jőni fog / Egy jobb kor...

(Vörösmarty)

Anyanyelvi kézikönyveink rendszeresen szólnak a magyar főnévi igenévről, több-kevesebb részletezéssel, odafigyeléssel, táblázatos áttekintéssel. A leírások, ábrázolások helyenkénti esetleges vagy vélt hézagainak, ellentmondásainak, homályainak elemzésére és tartós „átörökítés”-ük szemléltetésére nem szándékozom kitérni. Remélem ugyanakkor, hogy elemzésem az átfogó igényű leírás számára így is szolgálhat majd hasznos adalékkal. Ilyennek vélem a hármas és a kettős illeszkedés párhuzamos tényét, valamint a képzőváltozatok szótári és alaktani megoszlását, továbbá a főnévi igenévi személyragozás egyfajta semlegességét és alaktani sajátosságát.

Munkám indítékaként egyetlen háttérokot említek. A közelmúltban észrevettem, hogy áttekintő táblázataikból egyes kézikönyveink a főnévi igenév személyragjainak hármas illeszkedését teljesen kihagyták és kihagyják, sőt meg sem említik. Így az (is) kimarad, ami az adott személyragozás alaktanának alapját képezné. Megállapítottam, hogy azok a munkák sem szóltak róla már húsz vagy ötven évvel ezelőtt sem, amelyek ezeknek forrásul szolgálhattak. Mások – korábban is, ma is – hoznak ugyan példát, csakhogy általában a párhuzamos ragsor említése nélkül.

A magyar főnévi igenév képzője, miként számos másik nyelvél, többalakú toldalék, sőt mind a hat változatával (-ni, -ani, -eni; -n-, -an-, -en-)¹ vehet föl sajátos személyragot is. – Ugyanakkor személyrag nélkül közülük a főnévi igenév csak az első hárommal jelenhet meg a mondatban:

*ír|ni|a, mond|ani|uk, ért|eni|ük
főz|n|öm, hall|an|od, ért|en|ünk
ír|ni, mond|ani, ért|eni*

* A szakirodalmat és az I–IV. rész összefoglalóját l. Magyar Nyelvőr 2013/2.